

Facultat de Lletres

TREBALL FINAL DE GRAU

LES FORMES DE LA VIDA CATALANA DE JOSEP

FERRATER MORA

**Mirall i reflex d'un moment de pèrdua
d'identitat nacional**

Autora: Irene Quintana i Gispert

Tutor: Joan Vergés Gifra

Estudi: Filosofia

Data: juny de 2021

L'exiliat, d'ulls i d'esperit sempre fixos en la Pàtria.

Lucius Anneus Seneca, *De Consolatione*.

A en Joan Vergés, a la Mita Casacuberta, a en Ramon Alcoberro, a en Max Pérez i a l'Ignasi Gozalo-Salellas pels seus consells i ajuda en el treball.

A en Joan Vergés i a en Ramon Fàbrega per oferir-me la possibilitat d'ocupar-me de l'inventari del segon llegat de Josep Ferrater Mora.

A en Jaume Rufi i al personal de la biblioteca de la Universitat de Girona, especialment a l'Emma Gabarda i a la Núria Roura per la seva atenció i assistència per dur a terme l'inventari del filòsof.

A l'Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares per la seva guia i ajuda per obtenir els expedients del censor de *Les formes de la vida catalana*.

A la Isabel i a l'Anna per viure i aprendre conjuntament durant aquests quatre anys de carrera.

A la meva família, a la Marta i, especialment a l'Aniol pel seu suport incondicional.

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ: (CON)TEXT D'UN MOMENT HISTÒRIC.....	5
2. QUATRE NOTES SOBRE LES QUATRE FORMES	8
3. PARLAR DE CATALUNYA DES DE FORA DE CATALUNYA	11
3.1. L'obligació de marxar de casa.....	11
3.2. La necessitat de construir un país paral·lel.....	15
4. LA HISTÒRIA D'UN TEXT QUE ÉS MÉS QUE UN TEXT	20
4.1. Editorial Selecta: publicar en català durant el franquisme.....	20
4.2. El comte Arnau i Sant Jordi, símbols de Les formes.....	25
5. INTERPRETACIÓ I ANÀLISI DE LES FORMES	30
5.1. Ferrater sobre Les formes	30
5.2. L'ideal de Weber que integra i no oposa.....	35
5.3. L'ordre clàssic de La Ben plantada d'Eugeni d'Ors	40
5.4. El Quixot assenyat d'Unamuno i la ironia fecunda de Cervantes.....	44
5.5. El contrapunt empíric de la rauxa de Vicens Vives.....	49
5.6. La sàtira de Rodolf Llorens i Jordana	56
6. CONCLUSIONS.....	64
7. BIBLIOGRAFIA.....	68
7.1. Bibliografia primària	68
7.2. Bibliografia secundària	69

1. INTRODUCCIÓ: (CON)TEXT D'UN MOMENT HISTÒRIC

La posibilidad más estimulante se encuentra en un diálogo entre el análisis filosófico y la evidencia histórica.

Quentin Skinner, *El giro contextual*.

Entre les diferents opcions per apropar-se a un text escrit en el passat, un dels mètodes possibles consisteix a subratllar la necessitat d'analitzar el context que envolta l'obra per poder comprendre-la. Així ho defensa, per exemple, l'historiador de les idees Quentin Skinner, que a *El gir contextual* (1969) sosté que per captar el vertader significat d'un text cal atendre a totes les contingències circumstancials que rodegen l'escrit: context històric i polític, influències, situació personal i intencionalitat de l'autor... Elements indispensables per captar el sentit de les paraules, que fàcilment es poden malinterpretar si es llegeixen des del context equivocat i des dels biaixos de l'actualitat.

Així doncs, Skinner trasllada a la historiografia les tesis de la filosofia del llenguatge d'autors com Ludwig Wittgenstein o John L. Austin, que defensen que els mots no tenen un sentit unívoc sinó que aquest depèn de la situació on es pronuncien les paraules. En efecte, de la mateixa manera que aquests filòsofs assenyalen la importància del context de parla en el llenguatge oral, Skinner remarca la necessitat de conèixer el context històric per interpretar un text escrit en el passat. I això és el que aquest treball intentarà amb l'obra *Les formes de la vida catalana* (1944) de Josep Ferrater Mora, que tracta sobre els quatre trets que considera essencials que, segons l'autor, defineixen un català, com són el seny, la ironia, la continuïtat i la mesura. Ferrater Mora, filòsof de formació, és el responsable d'una àmplia producció cultural que abasta des del pensament, fins a la literatura i fins i tot la fotografia i el cinema. Per això, en aquest diàleg constant entre les diferents disciplines humanístiques, el treball es mourà constantment en la fina línia entre l'assaig filosòfic i les produccions literàries.

Per tant, partint del model hermenèutic de Skinner, s'intentarà demostrar que aquest assaig sols es pot entendre com a fruit d'un moment molt determinat, que, a més, queda perfectament reflectit en les línies del filòsof. Per fer-ho, primer es prestarà atenció a la motivació personal de l'autor per escriure aquesta obra –i no una altra– en un moment de màxima dificultat com és l'exili forçat que el va obligar a creuar l'Atlàntic a contracor. És a dir, cal posar l'accent en perquè Ferrater, després de veure's obligat a fugir durant la

Guerra Civil per la seva ideologia republicana i per la seva condició de català, decideix escriure des de fora del país un text que parla justament de Catalunya i la catalanitat. S'intueix, doncs, una urgència per mantenir viu el sentiment de pertinença a la pàtria, per molt lluny que es trobi, i la voluntat decidida per no renunciar a uns ideals nacionalistes malgrat les adversitats.

I, a més, aquesta lluita no és un fet personal i aïllat, sinó que s'emmarca dins d'una motivació compartida amb la resta de fugitius catalans per custodiar la cultura catalana a l'exili. Ho demostra, per exemple, la pervivència dels Jocs Florals fora de Catalunya, símbol inequívoc de la Renaixença en què participaven els literats fugits del país. I, en efecte, no deixa de ser significatiu que en la seva edició a Santiago de Xile de 1944 Ferrater es va presentar i guanyar amb l'obra comentada. En resum, queda palès com aquesta obra reflecteix els desitjos i frustracions d'una sèrie d'intel·lectuals del moment, fonamentals per captar el signe d'aquell temps.

En segon lloc, per seguir aprofundint en la idea de la necessitat de construir una Catalunya en paral·lel a l'exili és interessant també incidir en les intencions de les editorials a l'hora de publicar aquest assaig. I és que es van arribar a difondre fins a vuit edicions, entre catalanes i castelleses, amb alguns petits canvis però significatius. I, a més, també és rellevant que les editorials acompanyessin sempre *Les formes* amb altres assajos posteriors de l'autor que tractaven aquestes mateixes idees; fet que reforça l'especial interès individual i col·lectiu per parlar d'aquests temes. Així doncs, cal estudiar igualment l'enorme difusió i èxit que va tenir l'assaig, el convenciment editorial per divulgar aquestes idees nacionalistes i la raó de les modificacions que va patir l'obra motivades per la censura del règim.

A continuació, centrant l'estudi en el comentari pròpiament del contingut de les línies de Ferrater, es farà referència a la pròpia interpretació que l'autor va fer de *Les formes* i quines són les influències i inspiracions que el mateix autor reconeix, com són Eugeni d'Ors (1881-1954), o Miguel de Unamuno (1864-1936), així com el diàleg conscient amb la seva obra, especialment amb *Unidad y pluralidad* (1965). Llavors, per seguir desgranant el contingut del llibre, també es comentaran les opinions i valoracions que va generar la recepció del text en el seu moment i la incidència en textos i autors posteriors, com Jaume Vicens Vives (1910-1960) que hereten, actualitzen i rebaten algunes de les

idees de Ferrater. I un dels autors que més intenta rebatre i criticar els plantejaments del filòsof és Rodolf Llorens i Jordana, que respon satíricament a la proposta ferreteriana.

Amb tot aquest recorregut, es pretindrà mostrar precisament que *Les formes* és un resultat indiscutible del context, les discussions i les publicacions del seu temps. Ara bé, l'argumentació no vol ni molt menys menysprear l'obra de Ferrater, com una obra caduca i decadent, sinó evidenciar que, més enllà d'estar més o menys d'acord amb les seves tesis, posseeix el valor inqüestionable de descriure fantàsticament el signe del seu temps. En definitiva, l'obra funciona com a mirall nítid d'un moment històric interessantíssim, que, al seu torn, permet comprendre i interpretar el sentit original de l'obra.

2. QUATRE NOTES SOBRE LES QUATRE FORMES

Tenia aquest assaig, en ésser-ne concebuda la idea, un destí ben diferent: es dirigia als no catalans i pretenia mostrar-los alguns dels trets essencials de Catalunya i del seu viure. Però, a mesura que l'escrivia, l'autor s'adonava que també per al català podia tenir sentit posar al descobert les seves rels més ocultes.

Josep Ferrater Mora, *Les formes de la vida catalana*.

Abans d'iniciar l'estudi és oportú situar breument quatre notes sobre l'assaig de Ferrater, per poder desenvolupar tota la investigació amb més coneixement de causa. En primer lloc, cal explicar que l'objectiu principal de *Les formes de la vida catalana* és buscar entendre la realitat humana i la seva ànima, i específicament, la catalana. Amb tot, l'autor és conscient que la seva serà solament una aproximació, però en cap cas pretén ser l'explicació definitiva i taxativa sobre la manera de ser i de viure dels catalans. Per tant, el filòsof és conscient que, per construir la seva proposta, necessita esquematitzar i resumir quelcom tan complex com és la identitat, i ho fa amb quatre trets que creu que predominen en el caràcter català, mediterrani, hispànic i europeu, però, que específicament configuren els catalans: la continuïtat, el seny, la mesura i la ironia.

En primer lloc, la continuïtat és una categoria i virtut col·lectiva que fa referència a una evolució progressiva i no brusca de les coses. Aquesta pot ser una continuïtat històrica, d'ànima i moral, tres àmbits en què es pot aportar alguna cosa nova sense deixar de banda l'anterior. I Catalunya, segons Ferrater, és especialment contínua ja que posseeix totes les formes d'aquesta virtut col·lectiva. Un clar exemple és l'amor i la dedicació dels catalans al treball, ja que és una tasca que busca sempre perfeccionar l'obra anterior i no deixar-la mai inacabada. I, a més, el treball va molt lligat a la consciència d'aquesta evolució, essència mateixa de la continuïtat. Per això, Ferrater afirma que viu amb consciència la continuïtat amb la tradició i amb el futur que inaugura.

En segon lloc, Ferrater afirma que el seny és una categoria i una virtut col·lectiva molt arrelada a l'existència catalana i explica que equival a la prudència, l'enteniment, la discreció o la circumspecció. En canvi, l'autor aclareix que el seny no s'equipara al sentit comú, ja que aquest últim elimina l'ideal i és mancat d'experiència, mentre que el primer és el resultat de la reflexió auto-conscient sobre l'experiència col·lectiva. El seny, doncs, integra pols contraris com la raó i l'experiència en una posició mitjana de mesura i

equilibri. Altres maneres de referir-s'hi són la serenitat i el bon tremp, per assolir una fita utòpica amb fermesa i constància: l'autor parla d'una mena de "quixotisme assenyat" i d'una "folia per la maduresa de l'esperit". En relació amb la categoria anterior de la continuïtat, Ferrater afegeix que el seny és producte de la continuïtat, ja que el català és un home que no es deixa destorbar pel passat per seguir avançant cap al futur.

En tercer lloc, la mesura és una virtut individual que es troba en "totes les accions i en totes les passions de l'existència, àdhuc en aquelles que semblen ésser i són realment desmesurades." (Ferrater Mora, 2012, p.75) Per això, com s'ha vist en el paràgraf anterior, Ferrater sosté que la mesura es troba en totes les altres formes catalanes ja que és ella qui les defineix. La mesura, doncs, és la capacitat de posar els límits adequats sense intentar no excloure res, la virtut de saber establir el terme mitjà. En resum, és una virtut que té a veure amb l'eficàcia, l'objectivitat, la limitació sense negació i el respecte per allò exclòs que es posa sempre entre parèntesis. Per exemple, l'autor mostra aquesta virtut amb les aparences dels catalans, que no semblen ni massa sensibles ni massa intel·ligents, o, amb la sardana, una dansa entre la unió i l'exclusió.

Finalment, la darrera virtut, també individual, és la ironia, que més que una categoria com les anteriors és una actitud. És una actitud que fa referència als discursos directes i a les drecceres necessàries, per expressar les coses a través "d'un rodeig" o dient sempre les coses a mitges tintes. Per a l'autor, el seu origen no és la por ni cap altre sentiment, sinó una raó socràtica que no es deixa desfermar per un ímpetu romàntic, sinó que es manté sempre prudent i punxant alhora. En relació amb aquesta actitud socràtica, la ironia també té a veure amb el rebuig a la veritat absoluta, la supèrbia intel·lectual, l'orgull i l'egoisme. Aquestes són les actituds que la ironia desemmascara, però, això sí, corre el risc de caure en l'escepticisme desmesurat, la separació del món, la indiferència i la desesperança, davant la buidor de la nostra existència. Així doncs, sempre té la temptació de caure al costat del vici de l'escepticisme, però també permet la condició de qüestionar-se i depurar l'experiència i no dipositar la fe en la primera realitat que se'ns brinda.

Així, conclou Ferrater, la ironia és una actitud de les èpoques de crisi perquè vol amagar la desesperació, ja que l'home irònic és l'home desesperat. Ara bé, la ironia catalana no és ni ironia deformadora (la que no aconsegueix esquivar la desesperació) ni tampoc la ironia romàntica (de la confusió i la dissolució), sinó que és una ironia reveladora, que

vol alleugerir la pesantor dels esdeveniments, a més de ser terapèutica i produir una llibertat. Per això el català ha pogut sobreviure a la passió sense límits i al fanatisme.

Així doncs, sols amb aquesta breu síntesi s'observa com les quatre formes estan relacionades entre si, ja que no existeix una sense l'altra i es fonamenten totes en la mateixa arrel: una existència vigilant, sempre en alerta i clarament conscient, que provoca l'amor al seny, l'afany a la mesura i la tendència a la ironia. Per tant, sembla que la consciència i la continuïtat estan al servei de les altres virtuts, fet que ressalta la voluntat de l'existència catalana de comprendre's a si mateixa i perdurar continuadament en el futur.

3. PARLAR DE CATALUNYA DES DE FORA DE CATALUNYA

Avui en terres de França
i demà més lluny potser
no moriré d'enyorança
ans d'enyorança viuré.

Pere Quart, *Corrandes d'exili*.

3.1. L'obligació de marxar de casa

En efecte, és impossible parlar de *Les formes de la vida catalana* (1944) i no eludir el fet que va ser escrita durant el forçós exili republicà que va condemnar centenars de persones a expatriar-se. I és que una circumstància tan traumàtica com l'obligació de cercar refugi lluny de casa resulta indestruïble de qualsevol obra produïda durant aquest procés, que Ferrater Mora va viure des del febrer de 1939¹

Pocs dies abans que les tropes del General Franco ocupessin Barcelona, Ferrater, acompanyat del seu amic Herminio Almendros², va emprendre un viatge cap a París, on acabaria coneixent la seva primera esposa Renée. Allà va aconseguir esquivar la persecució política de la Guerra Civil, però la profunda incertesa provocada per la Guerra Mundial que ja començava a atacar França va obligar el matrimoni a creuar l'Atlàntic fins a Cuba. A l'Havana van viure-hi dos anys marcats per la delicada situació econòmica i els problemes de salut, fins que Alonso Rodríguez Aldave, secretari de l'ambaixada espanyola a Xile durant la República i marit de la filòsofa María Zambrano, va convèncer el matrimoni perquè es traslladessin a Xile el 1941. Finalment, Ferrater, sis anys més tard, va obtenir la prestigiosa beca Guggenheim que li va permetre treballar als Estats Units, on va exercir com a professor al Bryn Mawr College de Pennsilvània des del 1949 fins al 1981³.

¹ Josep Ferrater Mora (1912-1991) el 1950, onze anys sense tornar al seu país natal, fa el seu primer viatge a Europa i des de llavors visita constantment el continent i, especialment, Catalunya.

² Per a més informació sobre la relació entre Herminio Almendros, el seu fill i cineasta Néstor Almendros i Ferrater Mora, vegeu *Como braceando en el vacío. Cartas de Herminio y Néstor Alemendros a Josep Ferrater Mora* (2020) de Ramon Girona.

³ Ferrater va morir d'un infart durant la seva visita fugissera a Barcelona l'any 1991.

Evidentment, és difícil saber com Ferrater va viure aquest viatge errant ple d'enyors i incerteses, però sí que és útil comentar alguns trets del seu caràcter que donen pistes dels vincles entre obra i exili. De fet, el propi Ferrater “acostumava a dir que, per entendre algú, s’ha de tenir en compte no només la seva situació històrica sinó també el seu tarannà personal i, fins i tot, el paper que l’atzar ha jugat en la seva vida.” (Terricabras, s.d.) Quina va ser, doncs, l’actitud de l’autor davant l’exili? El sociòleg Salvador Giner, en el proemi de l’última de les Ediciones de *Les formes*⁴, respon que Ferrater va aconseguir superar l’enorme violència i intempèrie del desterrament i la guerra gràcies a la seva “extrema capacitat de distanciació emocional” (Giner, 2012, p.12) Així doncs, “la solidesa de pedra picada” del seu caràcter, juntament amb una ironia tenaç que rebaixa la cruïsa dels esdeveniments, revelen un dolor contingut causat per uns successos cruels. I és que el mateix Ferrater afirmava que “hi ha dues menes d’exiliats: els que miren enrere i els que miren endavant” (Terricabras, s.d.), com ell mateix, que no veu amb recel ni s’ofusca amb el passat turmentós, sinó que traça sempre el camí cap endavant, superant adversitats i sense recrear-se en les lamentacions. Preguntat per Giner en una entrevista, es definia com una persona que pensa en “el dia a dia”, que “pensa més en el que estic fent –i el que em proposo fer– que el que ja he fet.” (Giner, 1984, p.173)

Així doncs, la seva obra, tot i estar creada simptomàticament *des de* l’exili, no tracta de manera explícita *sobre* aquesta fugida en primera persona, sinó que busca entendre des de la distància emocional els conflictes identitaris del seu país. És a dir, tot i patir un desterrament efectiu, l’autor no usa els seus textos per vehicular una reflexió existencial sobre la condició de refugiat ni expressar els seus patiments, que sens dubte va sofrir però sempre va procurar mitigar. Per això, en paraules de Giner, “*Les formes* contrasten amb altres obres d’exili per l’austera fredor. És un llibre absolutament lliure d’escarafalls.” (Giner, 2012, p.12)

No és el cas, per exemple, de la filòsofa María Zambrano, amiga de Ferrater exiliada pels mateixos motius, que va centrar la seva reflexió filosòfica en torn de l’exili com a experiència essencial en escrits com *Los bienaventurados* (1990). Amb un llenguatge

⁴ Ferrater Mora, Josep (2012). *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*. Barcelona: Editorial Labutxaca.

íntim i dolorós hi parla de l'exili com la pèrdua definitiva de l'origen i l'absència d'un lloc propi que desterra l'individu del món:

Comienza la iniciación al exilio cuando comienza el abandono, el sentirse abandonado; lo que al refugiado no le sucede ni al desterrado tampoco. El refugiado se ve acogido más o menos amorosamente en un lugar donde se le hace hueco, que se le ofrece y aún concede y, en el más hiriente de los casos, donde se le tolera. Algo encuentra dentro de lo cual depositar su cuerpo que fue expulsado de ese su lugar primero, patria se le llama, casa propia, de lo propio, aunque fuese el lugar de la propia miseria. Y en el destierro se siente sin tierra, la suya, y sin otra ajena que pueda sustituirla. Patria, casa, tierra no son exactamente lo mismo. Recintos diferentes o modos diferentes en que el lugar inicial perdido se configura y presenta. (Zambrano, 2003, p.31-32)

En la mateixa línia de Zambrano s'expressa també Xavier Benguerel, amic íntim de Ferrater, exiliat igualment a Santiago de Xile, que va dedicar dues de les seves novel·les a aquest tema: *Els fugitius* (1956) i *Els vençuts* (1969). En aquesta darrera, per exemple, incorpora durs passatges sobre la tràgica aventura de travessar la frontera –que el règim franquista va censurar–, amb la clara voluntat de posar el descobert els episodis dolorosos que ell i tants altres van experimentar:

S'haurien de poder orinar les mil coses empenyadores que es porten a la panxa, a la vida, buidar-se de tot, llargament, quedar-se només amb la pell, convertit en ordre, i escollir-ne mitja dotzena d'originals, de simples, les que et fan falta perquè tu siguis tu. De moment, no pensis, ni miris, ni escoltis. Demà ho adobarem, dóna voltes pel camp, fins a atordir-te i, a dormir. Dormir ve a ser un acabament, enganyós acabament que entronca al cap de poques hores amb el simulat començament de cada dia. No n'hi ha prou: et vigilen, et controlen, tracten de dominar-te: a dreta, a esquerra, endavant, endarrere, ara roig, ara negre, això és bo, això, no, això està prohibit; calla, tu, ignores el sistema, l'estil de governar-te, de pensar en benefici col·lectiu; nosaltres, no: escolta'ns, obeeix-nos... (Benguerel, 1973, p.14)

Ferrater, en canvi, no s'expressa mai en aquests termes ni afronta amb tanta radicalitat existencial el problema de l'exili. Tanmateix, això no indica que visqués amb comoditat l'expatriació ni que l'exili li resultés superflu a ell i la seva obra, sinó que, fruit del seu caràcter apàtic i cerebral, mai no va escriure de manera descarnada sobre el seu dolor, justament per protegir-se'n. D'alguna manera o altra, és present en la seva obra. Així ho expressa l'investigador Julio Ortega Villalobos parlant sobre l'estada del filòsof a Xile:

A pesar de estar a gusto en Chile, el exilio, el sentirse desterrado, determinará su vida y sus preocupaciones intelectuales. La nostalgia y el destierro prevalecen durante su estancia, sobre todo en su primera etapa. Por eso su obra, la filosofía que cultiva, tiene la complejidad propia de un exiliado. La nostalgia surge como consecuencia de lo que había perdido, lo que había dejado, tornándose en vacío. (Ortega Villalobos, 1996, pp.86-89)

Així, el seu tímid silenci, lluny de ser un signe d'indiferència, demostra, tornant a Giner, que “la passió continguda” present en una obra com *Les formes* pot ser igualment “corprenedora”. Per tant, l'assaig no és en absolut indiferent a la situació personal del filòsof, sinó tot el contrari: capta perfectament la manera apaivagada i moderada de l'autor d'afrontar i entendre un fet absolutament traumàtic com és l'exili. En resum, l'atenció al tarannà i la vida del filòsof ajuda a comprendre una obra que, citant de nou Giner, en el proemi de l'última edició de *Les formes* parla de la catalanitat en temps de guerra:

Les formes de la vida catalana obeeix a un esforç de reflexió serena com a resposta a un daltabaix nacional, una llarga Guerra Civil perduda i un exili forçós al bell mig d'un món en flames –el de la Segona Guerra Mundial–, del qual un jove pensador aconsegueix sortir-se'n sa i estalvi. (Giner, 2012, p.11)

Així doncs, s'observa també com la temàtica que aborda Ferrater no és en absolut circumstancial, sinó que justament aquest context de dificultat condueix a la necessitat vital de reflexionar sobre la pròpia identitat nacional. És com si la impossibilitat de tornar físicament al país matern accentuï l'obligació del filòsof per intentar viatjar-hi a través de les seves reflexions i comprendre quina és la seva identitat com a poble. Així ho defensa el metge-psiquiatra i escriptor Josep Solanes en la seva ressenya sobre *Les formes*:

L'assaig de Ferrater Mora pertany a una família d'obres determinades en certa manera pel fet de l'expatriació, obres que responen a un desig d'autoconeixement i a la voluntat d'incorporar els resultats d'una meditació tota decantada cap a l'interior a aquella perspectiva de realitats –la perspectiva del món– que abans només era teòrica i que el contacte amb l'estranger ha revelat –i no sense xoc– que és vivent i ben vivent [...] l'exili, que encara fa més apressant el desig de resumir-se, d'objectivar-se i de comparar-se, sembla que hagi de multiplicar els intents d'autoexplicació. (Solanes, 1947, p.133)

L'expatriació, en definitiva, converteix en vital el desig d'auto-conèixer-se com a catalans. Un intent que, en efecte, no sols s'exemplifica en Ferrater sinó que és compartit

en molts altres autors, com per exemple el mateix Solanes amb el seu article *L'home català* (1947)⁵, que, tot i ser escrit sense conèixer encara l'assaig de Ferrater, comparteix un objectiu comú i repeteix molts dels referents de la cultura catalana que el pensador també utilitza com a exemple, com el personatge llegendari del Comte Arnau. I no només Solanes i Ferrater intenten abordar aquestes qüestions des de l'exili, sinó també Artur Bladé amb *La geografia espiritual de Catalunya de Francesc Pujols* (1944) o Josep Trueta amb *L'esperit de Catalunya* (1946). I un dels grans referents teòrics per a tots ells és Carles Pi i Sunyer, Conseller de Cultura durant la Guerra Civil, exiliat a França, Londres i finalment a Caracas. Molt abans que esclatés la guerra, Pi i Sunyer va escriure *L'aptitud econòmica de Catalunya* (1927), en què sosté que per aconseguir que els catalans progressin econòmicament primer cal reconstruir el caràcter català, que l'autor defineix amb els termes de seny, continuïtat, intel·ligència, moderació... que setze anys després recupererà Ferrater⁶.

Per tant, es posa de manifest com en el context de l'exili s'estén la necessitat de recuperar i desenvolupar aquest seguit de reflexions que Pi i Sunyer ja inaugurava durant la dictadura de Primo de Rivera. No és agosarat, doncs, afirmar que en l'exili es consolida un gènere assagístic sobre la identitat catalana, que pretén respondre els interrogants: qui som? per què hem perdut la guerra? què ens ha portat fins aquí? O, dit en altres termes, es pot afirmar que l'experiència personal d'aquests autors comentats i tants altres genera, de manera conscient o inconscient, una línia de creació literària i filosòfica absolutament específica d'aquest moment històric.

3.2. La necessitat de construir un país paral·lel

Seguidament, és rellevant veure com aquest interès compartit per molts autors de reflexionar sobre la pàtria des de l'enyorança dels refugiats, no només es tradueix en la publicació d'aquest tipus d'obres sinó en tot un entramat cultural destinat a mantenir viva la identitat catalana, sobretot a Sud-Amèrica. Catalunya, doncs, esdevé un símbol

⁵ Josep Solanes publica un recull d'articles parlant sobre la seva condició d'exiliat. Tots ells corresponen als números 4 (1945), 10 (1945), 13 (1946) i 15 (1946) de la revista *Quaderns d'Estudis polítics econòmics i socials*.

⁶ Aquesta informació és proporcionada per Max Pérez Muñoz (Figueres, 1993), actual doctorant de la Càtedra Ferrater Mora amb la tesi doctoral titulada *La Filosofia en la construcció nacional de Catalunya*.

omnipresent que cap d'aquests intel·lectuals voldrà oblidar mai i una fita per la qual sempre treballaran. Ho exemplifiquen perfectament les següents paraules del novel·lista Francesc Trabal, que escriu com a l'exili van intentar salvar la possibilitat de refer de nou Catalunya en un futur:

La terra catalana quedà xopa de la sang dels propis cadàvers, i la tragèdia lluny d'apaivagar-se anava creixent, atida per totes bandes. Cada dia, cada hora, era més difícil salvar-se, salvar alguna cosa, salvar almenys la llavor que pogués fructificar algun dia. (Campillo, 2011, p. 60).

O, dit en altres paraules del mateix autor, calia fugir, malgrat el dolor d'abandonar la casa, justament per preservar els gèrmens identitaris i poder així reconstruir el país algun dia. Hi havia, doncs, la consciència de preservar un tresor lluny del saqueig i mantenir-lo viu a l'exili per poder retornar-lo a la pàtria quan fos possible i, d'aquesta manera, reparar tot el mal:

No podíem reposar un instant, si volíem viure. I calia viure. Comprenguérem tot seguit que calia viure. Viure per nosaltres i per als altres, per la Catalunya que representàvem i per la Catalunya que havíem deixat darrere. Viure per salvar-nos i salvar algun dia els nostres germans que no havien pogut salvar-se. (Campillo, 2011, p. 61)

Ferrater Mora, per tant, és perfectament conscient d'aquesta situació i per això, com afirma el filòsof Oriol Ponsatí, escriu pensant en els catalans, perquè Catalunya podia perdre les seves arrels més profundes després d'experimentar una època de trencament i atac durant la Guerra Civil:

Allò que impulsa la redacció de *Les formes de la vida catalana* és la percepció d'un perill, en un moment crucial (és a dir, en una *cruiïlla* històrica) directament relacionat amb la forma com el català reaccionarà davant de l'ensulsiada col·lectiva que ha suposat la resolució de la guerra. (Ponsatí, 2016, p.19).

Per tant, s'observa com hi havia l'interès de construir un país català paral·lel a la Catalunya ocupada del moment, tant per mitigar l'enyorança de qui se sent lluny de la pàtria, com per preservar tot allò que justament els havia obligat a fugir. És, en efecte, una lluita catalanista que continua amb les reivindicacions de la Renaixença, el Modernisme i el Noucentisme, tres moviments que, malgrat les diferències evidents, van demostrar sempre un interès per reivindicar la cultura catalana; però, evidentment, sense

la urgència i la vehemència de l'exili. A més, més enllà d'aquesta continuïtat, Ferrater veu explícitament d'alguns dels autors d'aquest període, com Joan Maragall o Eugeni d'Ors, tal com es veurà en el comentari d'influències del text.

Tornant a la pervivència de la identitat catalana a l'exili, un clar exemple n'és l'organització dels Jocs Florals, símbol inequívoc de la tradició catalanista recuperada per la Renaixença, a l'exili. Prohibits a Catalunya després de l'esclat de la Guerra Civil, els exiliats van decidir mantenir la festa literària al seu nou país, anomenant-los ara Jocs Florals de la Llengua Catalana. Aquesta pervivència va ser sobretot mèrit de la Comunitat Catalana d'Argentina, que, com indica l'escriptor i polític Rafael Tasis, justificava la seva proposta de convocar la festa així:

Els catalans escampats pel món no podem deixar que s'estronqui una de les manifestacions més autèntiques de la vitalitat de la nostra llengua, l'antiga i venerable institució dels Jocs Florals. Avui, però –constatava el document–, Catalunya sofreix la més terrible de les opressions i els seus poetes i escriptors es troben a l'exili, i cal que en algun indret de la terra sigui mantinguda l'afirmació que Catalunya no ha mort i que el seu esperit indomable rebrota en els més allunyats hemisferis amb el mateix sentiment de perseverança i de continuïtat. (Tasis, 1997, p.440)

I aquesta celebració no només es va quedar a Buenos Aires, sinó que els Jocs Florals de la Llengua Catalana es van celebrar anualment i sense excepció des de l'any 1941 fins al 1977, ja sigui a Buenos Aires (1941), Mèxic (1942), Santiago de Xile (1943), l'Havana (1944), Bogotà (1945) o Montpeller (1946), fins a 1977. I, certament, si a Catalunya ja eren un acte de reivindicació de la llengua i la cultura catalana, a l'exili el gest nacionalista pren una dimensió molt més rellevant. Un ús exprés de la llengua catalana, prohibida a la pàtria, i la voluntat de cultivar la seva història i cultura, tal com va expressar Joaquim Sabaté, president de l'Agrupació Patriòtica Catalana, en la celebració a Santiago de Xile el 1943:

Les condicions en què viu actualment la nostra Catalunya i sobretot la prohibició que pesa sobre l'ús públic del nostre idioma, han impedit en els darrers anys la celebració de la tradicional Festa dels Jocs Florals de Barcelona; però el nostre poble, que no pot resignar-se a deixar abandonat el conreu i l'exaltació de les nostres lletres i de la nostra llengua, concreció profunda del nostre esperit nacional, ha reprès en aquestes lliures terres americanes la tradició multiseccular dels Jocs Florals [...] Senyores i Senyors: declaro,

doncs, oberta la Gaia Festa, tot fent els més fervorosos vots per tal que ben aviat pugui celebrar-se altra vegada sota el cel lliure de la nostra estimada i enyorada Catalunya! (Sabaté, 1944)

I justament en aquest any i ciutat, Ferrater va decidir presentar-se al certamen amb *Les formes de la vida catalana* i va guanyar el Premi Concepció Rabell que s'atorgava al millor text de prosa literària, per ser “un esperit singularment lúcid, atent i amatent a la nostra manera d'ésser fins als seus més subtils matisos, ha pogut escriure aquestes pàgines tan intel·ligents sobre el que som els catalans.” (Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, s.d.) Un premi, per tant, que no fa res més que accentuar la influència del context històric en l'obra i la voluntat de seguir mantenint viu l'esperit de Catalunya a l'exili, amb iniciatives com els Jocs Florals, que, en paraules de Josep Faulí, representen “una història de resistència i d'esperança i, sobretot, de continuïtat contra tota desesperança” (Faulí, 2002, contraportada). I, de fet, altres obres guanyadores giren al voltant d'aquesta mateixa temàtica i interès, com la flor englantina atorgada a *Entre l'angoixa i l'esperança* (1943) de Domènec Perramon, o els dos premis de prosa a Jordi Arquer per *El futur de Catalunya* (1943) i a Pere Mas i Perera per *Les tres gràcies de Catalunya* (1943).

A més, aquest mecanisme d'unió no es limita als Jocs Florals sinó que continua amb els anomenats Centre Catalanistes, les revistes, editorials i altres institucions culturals catalanes situades en aquells països on hi havia catalans exiliats. Concretament a la capital xilena, el 1906 es va fundar el Centre Català de Santiago de Xile que tenia com a objectiu aplegar tots aquells residents del país per fer activitats culturals, exposicions artístiques i festes esportives. Després de la Guerra Civil, amb la presència dels exiliats a Xile, el 1943, la secció d'arts i lletres del Centre Català es va convertir en Institució de Cultura Catalana i va publicar –tot i amb interrupcions– *El Butlletí* i *Germanor*, unes revistes que amb l'arribada d'escriptors i intel·lectuals catalans a Xile com el mateix Ferrater, Xavier Benguerel, Cèsar August Jordana, Domènec Guansé, Joan Oliver i Francesc Trabal van tenir molta difusió i activitat. Una atmosfera que és il·lustrada per l'escriptor olotí Lluís Busquets i Grabulosa al pròleg de l'epistolari que recull entre Benguerel i Oliver:

El Centre Català va confiar als nouvinguts, sota la direcció de F. Camplà, el mensual *Germanor*, fundat el 1912. Amb Oliver com a redactor en cap i Jordana, Guansé, Trabal i Benguerel formant la redacció –pràcticament el nucli de la Institució de les Lletres Catalanes–, «el vell periòdic es convertí en una revista literària de primera categoria». A la mort de Camplà, el juliol de 1941, Oliver –que hi escriu una secció singular, «L'hora

de les bruixes»-, passarà a responsabilitzar-se de la direcció, amb una firma nova i prestigiosa, J. Ferrater Mora, amb les col·laboracions del qual la revista encara agafa més volada. (Busquets i Grabulosa, 1999, p.14-15)

Així doncs, Ferrater va participar en totes aquestes activitats culturals i literàries, participant també com a assessor de l'Institut Chileno-Catalan de Cultura fundat el 1942 o integrant al Pen Club Català d'Escriptors. Un altre fet remarcable d'aquesta defensa és la moció que van enviar Ferrater i altres intel·lectuals com Trabal o Benguerel, al Congrés Internacional d'Escriptors, realitzat a Estocolm, on denunciaven l'estat en què es trobava la literatura i la llengua catalana degut a la prohibició per part del general Franco. En definitiva, tot aquest seguit d'implicacions demostren la xarxa i la unió d'intel·lectuals per seguir lluitant fermament per la llengua i la cultura catalana des de l'exili i, d'aquesta manera, mantenir viu tot allò pel qual van haver de fugir.

4. LA HISTÒRIA D'UN TEXT QUE ÉS MÉS QUE UN TEXT

El pensament català rebrota sempre i sobreviu els seus il·lusos enterradors.

Francesc Pujols, Estàtua Museu Dalí⁷.

Un fet que no fa més que evidenciar la importància i l'èxit de *Les formes de la vida catalana* des de la seva publicació fins a l'actualitat és el gran nombre d'edicions que es van publicar de l'obra, dues d'elles en llengua castellana. Un any després de guanyar els Jocs Florals de 1943, Edicions de l'Agrupació Patriòtica de Santiago de Xile es va encarregar de publicar uns pocs exemplars de l'assaig en versió catalana i castellana. A partir de 1955, l'Editorial Selecta, assentada a Catalunya, va fer-se càrrec de la resta de publicacions, fins a la darrera i vuitena de 2012; amb l'excepció d'una publicació de 1987, d'Alianza Editorial, traduïda al castellà; i la publicació de 1990 a càrrec d'Edicions Proa.

4.1. Editorial Selecta: publicar en català durant el franquisme

La majoria de reedicions de l'assaig, doncs, es produeixen sota les sigles de Selecta, una editorial creada l'any 1946 per Josep Maria Cruzet i Sanfeliu, que l'any 1986 es va fusionar amb Llibreria Catalònia i el 1998 va ser adquirida per Edicions 62, fins a l'actualitat. En el seu naixement, durant el franquisme assentat, Selecta tenia l'objectiu principal de reconstruir la cultura catalana de post-guerra, aprofitant qualsevol esclatxa legal del règim per publicar escrits en català, després que la llengua desaparegués completament de l'àmbit públic des de l'any 1939.

Per tant, no és gens circumstancial que Selecta aposti per una obra com la de Ferrater, responnent a una clara voluntat de publicar a Catalunya un text escrit des de l'exili forçat que parla de la catalanitat. Així doncs, sota la premissa de posar a disposició dels lectors textos claus sobre la cultura catalana s'emmarca la publicació, que forma part de la col·lecció Biblioteca Selecta, juntament amb més de cinc-centes obres gestades sota el

⁷ Originàriament correspon a una cita del *Concepte general de la ciència catalana* (1918) de Francesc Pujols. L'estàtua de Dalí dedicada a Francesc Pujols, situada a la Plaça Gala i Salvador Dalí de Figueres (Alt Empordà), es va inaugurar el 1975 amb la inscripció: "Monument a Francesc Pujols, geni de la filosofia catalana". Cinc anys després, el 1980, Carles Muñoz Espinalt va substituir la inscripció, amb l'aprovació de Dalí, per "El pensament català rebrota sempre i sobreviu els seus il·lusos enterradors".

mateix fi, com *Records de la darrera carlinada* (1950) de Marià Vayreda o *Llibre de les set sivelles* de Josep-Sebastià Pons (1956)

Efectivament, Cruzet va ser el responsable de promoure la divulgació de les obres més rellevants de la cultura catalana, tant els títols clàssics com *La febre d'or* (escrita el 1890 i reeditada el 1955) de Narcís Oller, com les obres d'autors contemporanis del moment. En un moment advers marcat per l'anul·lació de qualsevol dissidència, una de les gestes més importants és la publicació de les obres completes de Josep Pla, de l'any 1956 fins al 1962, amb qui va mantenir una llarga correspondència i compartia aquesta preocupació: “les circumstàncies per què atravesava el país obligaven a posar al mercat el major nombre de llibres catalans en el menor nombre de temps possible.” (Gallofré, 2003, p.321), escrivia Cruzet a Pla, parlant sobre la urgència d'editar la seva obra. I, Pla, sobre l'editor, reconeix la seva capacitat per elaborar una estratègia minuciosament dissenyada per recuperar el terreny perdut. (Gallofré, 2003, p.321) L'escriptor Agustí Calvet també reivindica com Cruzet ha tractat de “conservar, enmig de tanta cendra, les brases més vives de la nostra llengua...” (Pla, 1981, p.585) Tanmateix, la manca d'instruments de difusió per apropar-se al públic català atemorit i, sobretot, la censura dels llibres, van impedir assolir una obra encara major.

La censura, en efecte, influenciava enormement l'empresa de Cruzet ja que suposava un marge molt estret de moviment que, lluny d'adequar-s'hi, l'editor sempre va intentar sobrepassar-lo. Pla i Cruzet, tot i no violar cap precepte estipulat, discutiren constantment sobre els canvis motivats per la censura en les seves obres, que els feia viure en “un estat d'alerta” permanent que revela la inquietud del règim per la lluita de l'editorial. “Tinc la impressió que contra mi, personalment, no hi ha res a la censura de llibres a Madrid. Hi ha una cosa més profunda, que és la creixent molèstia que els causa aquesta revifalla de la literatura catalana” (Gallofré, 2003, p.319), escrivia Pla a Cruzet. I, sobre el treball incansable de l'editor per publicar allò que creia que havia de ser llegit, malgrat enfrontar-se al perillós ull de les autoritats, l'escriptor de Palafrugell escriu:

Quan no li autoritzaven l'edició d'una obra que considerava prou important perquè l'aprovesin, no s'hi resignava mai. Organitzava llavors una ofensiva aclaparadora per aconseguir el que volia. No hi planyia res: cartes, visites, viatges, recomanacions, pressions coincidents, gestions de tota mena... (Pla, 1981, p.581)

Certament la censura també va afectar la publicació de *Les formes*, que, tot i estar escrita fora dels límits de la legalitat franquista, la voluntat d'editar-la a Catalunya obligà a enfrontar-se al judici del règim. En la primera edició catalana de 1955, de fet, el mateix Cruzet, per estalviar-se futures discussions amb elsensors, ja va proposar uns canvis més enllà de l'estil respecte a les línies de Ferrater publicades a Xile, molts d'ells subtils però significatius. Per exemple, en el prefaci, que Ferrater escrivia a la primera edició “convé de tant en tant –i ara més que mai– adonar-nos i arrepentir-nos dels nostres vicis” (Ferrater Mora, 1944, p. 10), Cruzet suggereix que s'elimini aquesta puntualització entre guions. O també el mot “nacionalisme”, ple de connotacions proscrites, que l'editor substitueix per “xovinisme” o “exaltació de la terra”. O, de nou, un canvi paradigmàtic és que Ferrater havia escrit que “Catalunya participa també d'aquesta manera de viure [...], enfront del món hispànic” (Ferrater Mora, 1944, p. 29), una preposició que diferencia Catalunya d'Espanya i que l'editor va reemplaçar per “*dins* del món hispànic”.

Aquests solament són alguns casos però ja fan palès com l'amenaça de la censura sobrevolava qualsevol publicació de l'editorial Selecta i per això l'editor va intentar mitigar tímidament la reivindicació nacional de l'obra de Ferrater. Amb tot, s'observa com són modificacions de paraules o expressions molt concretes, que ràpidament disparden les alarmes del censor, menys preocupat i lúcid amb el missatge de fons de l'obra. Era per a Cruzet, doncs, l'equilibri difícil entre canviar els mots prohibits perquè el censor no es mosquegi i eviti la publicació d'un llibre necessari i, alhora, mantenir-se fidel al sentit últim de l'obra perquè un lector hàbil, tot i aquestes interferències senzilles però importants, sigui capaç de captar-lo.

I, un cop passada l'auto-censura del mateix Cruzet, l'obra va ser entregada alsensors del règim. Després d'examinar un còpia del llibre, l'1 de desembre de 1954, un any abans de la seva publicació, el censor Jose Pablo Muñoz⁸ va descriure l'assaig ferreterià d'aquesta reveladora manera:

Se trata de una obra de aire filosófico que analiza varias virtudes del pueblo catalán tales como la continuidad, la medida, el “bon seny” o sentido común, y la ironia resalta la

⁸ Tots els informes de censura es troben a l'Archivo General de l'Administración de Alcalá de Henares distribuïts en tres caixes: la primera, correspon a les edicions de 1955 i de 1960; i la segona i la tercera, a l'edició que formava part de la col·lecció *Les millors obres de la literatura catalana* (MOLC), publicada el 1986 però que va passar censura, tal com s'especifica als informes, l'any 1980 i el 1981.

condición mediterránea de Cataluña y a ello atribuye sus virtudes. Estudia especialmente la personalidad filosófica de Eugenio d'Ors, Maragall, Riba y Carner, observando que su merito principal ha consistido en armonizar la belleza literaria y la poesía con el sentido filosófico de las cosas. Tiene algunos ribetes intencionales de catalanismo pero como este trabajo no tendrá gran difusión y por otra parte en 1947 ya se publico parte de ellos, PUEDE PUBLICARSE. Madrid, 1 diciembre 1954. Fdo: Jose de Pablo Muñoz⁹.

Així doncs, malgrat certa recança, el text va poder-se publicar sense grans modificacions rellevants. No obstant això, cinc anys després, en el moment de publicar de nou la segona edició, el censor d'aquesta vegada va ser més estricte i reclama expressament l'eliminació del paràgraf subratllat en qüestió:

Sólo hay que cuidar de lo tachado en la pag. 38, rectificando en galerada, de forma que se suprima en la impresión definitiva el párrafo censurado con esta salvedad, procede la autorización. Madrid, 28 de junio de 1960. El lector n 2, F Salvador Ortola¹⁰.

Aquesta és la cita del novel·lista americà Waldo Frank, que cloïa el capítol sobre la ironia, amb unes línies gens innocents: “la vida d'aquest poble no resisteix: retorna. Retorna del domini de França, de la tortura d'Aragó i del poder de Castella. Retorna sempre, perquè és com la primavera fugaç que es renova.” (Ferrater Mora, 1955, p.122) És un fragment, per tant, que parla del poder de resistència dels catalans en front de les adversitats, i com la seva identitat maltractada ha perviscut sempre malgrat els intents d'aniquilar-la; i això és justament el que també intenta Ferrater i molts dels autors de l'exili amb les seves obres. Conseqüentment, no és gens estrany que elsensors dirigissin la seva mirada preocupada en aquesta cita, ja que apunta especialment a la capacitat de revolta, insurgència i pervivència de la singularitat catalana. En resum, un canvi petit però profundament simbòlic, ja que, per una banda, revela les pors del franquisme i, per altra, és un exemple més de la finalitat última de l'obra de Ferrater: fer perviure Catalunya des de l'exili.

Llavors, després d'aquests canvis i l'eliminació de la cita de Frank, Cruzet va aconseguir que el text superés la censura i pogués veure llum al país sobre el qual parla. Tanmateix,

⁹ Es troba, com s'ha especificat anteriorment, a l'Archivo General de l'Administración, conjuntament amb un altre informe il·legible sobre l'edició de 1955.

¹⁰ Ídem.

la difusió de l'obra no va ser fàcil, com reconeixia el mateix editor de nou a Pla: “Per cert, que la censura obstaculitza la propaganda de *Les formes*. És desesperant que els llibres més importants tinguin que estar sotmesos a aquest règim d’asfíxia!” (Gallofré, 2003, p.545) Curiosament, però, aquesta cita eliminada no es va recuperar en les següents edicions de *Les formes*, que ja no van ser publicades sota la cura de Cruzet però sí en un règim que, tot i ser democràtic, encara es conserven informes dels censors als anys 1980 i 1981 en l’Archivo General de la Administración, sense altres nous canvis significatius.

Així doncs, es fa evident com d’important era la qüestió de la censura i com preocupava enormement a l’editor i l’escriptor, perquè s’hi jugaven la supervivència de l’empresa i la difusió dels continguts que consideraven necessaris. Així ho corrobora la correspondència entre els implicats, com la carta de Ferrater al seu amic íntim Joan Oliver, uns mesos abans de la publicació de la segona edició catalana de 1960, en què expressa la preocupació d’estar a l’expectativa de la “benevolència del llapis vermell”, tot desitjant que no el fessin suprimir excessivament les seves línies:

El Xavier m’ha dit que tu havies revisat el meu nou assaig per a les meves noves *Formes*. T’ho agraeixo moltíssim. La cosa és ara a mans del Cruset, que la portarà a la censura, esperant la benevolència del llapis vermell. M’agradaria que en sortís indemne; retallar el que estava ja una mica retallat seria una mostra de zel excessiu, però gens infreqüent. (Turull, 1988, p. 129).

Finalment, per cloure el punt, cal afegir que aquestes dues primeres edicions en territori català¹¹, a més, el text anava acompanyat de quatre assajos en què l’autor reflexiona també sobre la catalanitat, demostrant novament així l’interès de Selecta per aquesta temàtica. Aquests són *Reflexions sobre Catalunya*, *Catalanització de Catalunya*, *El llibre del sentit* i *Homenatges*. En el primer, Ferrater reflexiona sobre la relació entre Catalunya amb el passat, amb Espanya i amb el futur; en el segon, tot passejant per Barcelona, manifestant la preocupació vers la previsible pèrdua de la llengua catalana, expressa la necessitat de cultivar el català sense eliminar la llengua castellana amb el propòsit d’unificar Catalunya, Espanya i Europa per avançar cap al futur. Finalment, en els dos últims assajos

¹¹ Salvador Giner al proemi a l’última edició de *Les formes de la vida catalana* (2012) titulat *Meditació de Catalunya* indica que l’assaig de Ferrater abans que es publicués a Catalunya per l’Editorial Selecta (1960), l’any 1944, en plena Guerra Mundial, ja havia arribat als exiliats catalans establert a Caracas (i per suposat també els residents a Santiago de Xile).

esmentats reflexiona sobre la figura del Comte Arnau, Sant Jordi, Eugeni d'Ors i "Cant espiritual" de Joan Maragall; i a *Homenatges* discuteix sobre la poesia a propòsit de Carles Riba i sobre l'obra d'art i el vincle amb la realitat en Josep Carner.

Des de llavors, les diferents edicions de l'assaig, publicades ja passada la transició, han anat sempre acompanyades de textos complementaris, repetint en la majoria de casos aquests quatre escrits comentats. Per exemple, la cinquena edició, a càrrec d'Edicions 62 el 1980, incorpora *Reflexions sobre la filosofia a Catalunya* i elimina *El llibre del sentit* i *Homenatges*; l'edició castellana d'Alianza Editorial (1987), conta *Una cuestión disputada: Cataluña y España*; o la última impremta, de 2012, es complementa amb el discurs que Ferrater va pronunciar en l'acte de lliurament del premi Doctor Honoris Causa per la Universitat Autònoma de Barcelona l'any 1979. Evidentment, seria profundament interessant intentar estudiar en quin context polític i social l'editorial decideix reeditar el text de Ferrater; però aquí sols es vol posar l'accent en les dues edicions realitzades durant el franquisme i sota la voluntat catalanista que encarna Cruzet. Per això, seguidament s'estudiarà l'assaig *El llibre del sentit*, en relació amb *Les formes*, per realçar la tesi comentada.

4.2. El comte Arnau i Sant Jordi, símbols de *Les formes*

*El llibre del sentit*¹², en efecte, és un dels assajos que pràcticament sempre ha acompanyat la publicació de *Les formes* de Ferrater i un dels que més bé complementa les idees que l'autor hi exposa. En primer lloc, perquè en els dos assajos Ferrater demostra una voluntat explícita per desgranar el caràcter i la manera de ser dels catalans; i en *El llibre del sentit* ho fa principalment a través de la interpretació de la figura del Comte Arnau i Sant Jordi¹³. Així doncs, tot i ser una persona que decididament mirava cap al futur, Ferrater no oblida

¹² És una obra que també es va publicar l'any 1948 a Santiago de Xile, a partir d'uns textos apareguts a la revista *Germanor*, en l'editorial "El Pi de les Tres Branques", dirigida pels amics de Ferrater, Xavier Benguerel i Pere Quart. Llavors, des de la primera edició de Selecta, s'associa als assajos de *Les formes* de manera pràcticament definitiva.

¹³ Certament en l'assaig Ferrater també comenta "Cant espiritual" de Maragall i la filosofia d'Eugeni d'Ors, però això últim es comentarà posteriorment, quan es vinculi *Les formes* amb *La ben plantada* de l'escriptor noucentista.

els clàssics i els símbols de la literatura catalana i, en ells, troba un precedent inequívoc de les seves quatre formes que donen *sentit* a la identitat catalana.

Efectivament, l'interès vers aquests personatges llegendaris per comprendre les arrels de la pròpia cultura és el mateix motor que mou a Joan Maragall en la seva obra *Visions i cants* (1900), en la què es troba la seva particular versió del Comte Arnau. L'objectiu d'aquesta obra, com ell mateix delata en una de les correspondències que va establir amb el compositor Felip Pedrell, és el següent: “me hace la ilusión que dentro de estas visiones, de su conjunto, se podría encontrar algo de las madres del alma catalana y de su evolución.” (Terry, 1964, p.14) Així doncs, tot i que amb un procediment i en un moment històric completament diferent, es podria afirmar que Maragall i Ferrater comparteixen la finalitat comuna de desgranar la identitat catalana a partir de les seves arrels literàries i populars.

Hi ha, per tant, en el filòsof català, la necessitat indefugible de reprendre l'exploració de “l'ànima catalana” de Maragall, realitzada en un moment d'esperança i modernització de Catalunya, i recuperar-la en un context de dificultat que requereix fer reviure una identitat perseguida i negada pel règim. Una necessitat de comprendre l'essència oculta de la catalanitat que, sens dubte, respon a l'objectiu principal del Modernisme que passa pel que Jaume Brossa a *Viure del passat* (1892), manifest modernista per excel·lència, expressa:

A èpoques noves, formes d'art noves. El fonament de la cultura d'una generació ha de reposar sobre lo bo de l'anterior; mes si aquesta porta un patrimoni dolent, és preferible menysprear-lo, no fer-ne cas i començar foc nou. Si Catalunya vol seguir el camí que li correspon, deu agafar nous procediments en la creació de l'obra d'art, procediments que estiguin en consonància amb el medi que la volti procurant influir sobre d'ell per millorar-lo. Les anteriors generacions, ¿què ens deixen en la literatura catalana? Un lema mort, que no diu res a la imaginació popular; un peu forçat que ha vingut obligant varies generacions de versificadors a repetir les mateixes idees, idèntics conceptes i imatges retòriques. (Brossa, 1892, p.261-262)

I, com s'ha vist, per a Ferrater, semblantment a Maragall, la figura del Comte Arnau –i també la de Sant Jordi– condensa i personifica les quatre formes essencials del caràcter català, ja que en paraules del filòsof, “fins al moll dels ossos, el comte Arnau és, malgrat l'esbojarrada cursa de la seva vida, un home que afronta l'existència d'una manera molt

catalana.” (Ferrater Mora, 1955, p.157) Seguidament, doncs, s’intentarà rastrejar l’ombra i les ressonàncies dels personatges llegendaris en les quatre formes de l’existència catalana de Ferrater; una relació que ja s’intueix en l’assaig principal, però que *El llibre del sentit* que l’acompanya no fa res més que evidenciar.

En primer lloc, Ferrater relaciona la característica de la continuïtat amb la figura de Sant Jordi, ja que, com a patró de Catalunya, “és símbol no de rivalitat, sinó de concòrdia, no de dispersió, sinó d’unitat.” (Ferrater Mora, 1955, p.169) És a dir, si la continuïtat té a veure amb la permanència d’una tradició i d’una essència comuna mantinguda en el temps, Sant Jordi opera com a estàndard sota el qual s’aglutina la consciència d’un poble que subsisteix. En paraules de Ferrater,

Diguem només que la tradició esdevé cosa viva quan el vell costum del sant patró és novament allò que, en rigor, ha estat sempre: l’agrupament de tots entorn d’un símbol representatiu d’un passat i, per consegüent, de tots els moments essencials d’una història. En reconèixer un sant patró reconeixem, doncs, a través del goig i de la tristesa, de la pau i de la lluita, de la fatalitat i de l’esperança, la persistència d’una *continuïtat*. (Ferrater Mora, 1955, p.169)

Així doncs, en el patrocini de Sant Jordi, el filòsof personifica la unitat contínua de la tradició catalana, que ha mantingut al llarg dels anys uns fonaments compartits comuns. Dit en altres paraules, aquest sant simbolitza l’herència comuna al llarg de tota la història que fa que els catalans hagin estat i seran sempre catalans, és a dir, un únic emblema que aglutina allò que s’ha mantingut estable al llarg de tota la tradició.

En segon lloc, per parlar del seny, Ferrater també fa referència a Sant Jordi, tot mostrant les seves semblances i diferències amb el personatge del Quixot, tot un símbol de la cultura hispànica. Sobre Sant Jordi i el Quixot, el pensador ressalta que els dos són grans cavallers, que reconeixen “la superioritat de l’ideal noble per damunt de la realitat innoble, el reconeixement de la justícia per damunt de la injustícia, de la veritat per damunt de la mentida.” (Ferrater Mora, 1955, p.171) És per això que l’assagista veu en els ideals del quixotisme també un tret essencial de la catalanitat, ja que Sant Jordi encarna igualment aquesta valentia i benevolència, que actua sense preocupar-se per la futura recompensa. Ara bé, la diferència entre el patró català i el personatge literari castellà rau justament en què Sant Jordi és més assenyat, que en cap cas vol dir covard o propens a fracassar. El cavaller català té més seny que el Quixot perquè no cau en el deliri ni la

passió desmesurada per la lluita justa que emprèn, sinó que mesura i calcula a consciència les seves missions i enemics, amb un èxit igual o major que altres cavallers més pulsionals. En resum, Sant Jordi és un noble cavaller que combat la injustícia igual que el Quixot, però amb un ímpetu més assenyat, que és tret característic de la identitat catalana.

En tercer lloc, per explicar la mesura, que és la capacitat d'encarar els esdeveniments "sense vacil·lació i sense precipitació", Ferrater recorre al Comte Arnau. Sobre aquest personatge llegendari, destaca que, "malgrat l'esbojarrada cursa de la seva vida, un home que afronta l'existència d'una manera molt catalana." (Ferrater Mora, 1955, p.157) Això és, un personatge que representa l'equilibri i la mesura entre dues formes d'existència oposades, com són la "fàustica", lligada a la importància del cos, les passions i l'acció, i "l'oriental", símbol de l'espiritualitat i l'abandonament del cos. Així doncs, com una espècie de terme mitjà aristotèlic, el Comte Arnau representa un caràcter intermedi entre aquests dos pols, que s'anomena "mediterrani", del qual, evidentment, formen part els catalans. Així ho expressa Ferrater:

Aquesta cultura i aquesta forma d'existència que anomenem «mediterrània»- una mena de transició equilibrada i mesurada entre les dues formes oposades de vida que han emergit fins ara en el curs de la història humana: la vida «fàustica»; exclusivament orientada devers l'acció i, per consegüent, devers un optimisme que, per manca de finalitat, acaba per anul·lar-se; i aquella altra vida que el nom de «oriental» ens descriu només imperfectament: una vida on predomina l'afany d'extinció o d'anorreament, l'extrema purificació d'una experiència que arriba fins i tot a deixar de ser experiència per a esdevenir la pura i simple estàtica resistència a qualsevol experimentar, de qualsevol ordre que sigui. Precisament perquè el comte Arnau, a diferència de Faust, topa amb límits i, a diferència de l'oriental, es proposa traspasar sempre els límits amb els quals topa, és el seu viure, malgrat el perfil esbojarrat i frenètic que ens dibuixa la seva llegenda, un viure que oscil·la contínuament entre les dues extremes fites de l'experiència i de la salvació. (Ferrater Mora, 1955, p.163)

Finalment, sobre la ironia, la categoria més complicada d'encasellar en una definició, Ferrater entra en pocs detalls, així que es fa difícil establir algun tipus de paral·lelisme amb algun dels personatges mítics de la cultura catalana. Amb tot, no és un concepte que desapareix de *El llibre del sentit*, ja que està en la mateixa manera de funcionar del filòsof. Així ho certifiquen unes línies en què afirma que "tan aviat com hem rebutjat, amb la

nostra deliberada ironia, saber què és el comte Arnau ens veiem obligats a fer-nos novament aquesta mateixa pregunta” (Ferrater Mora, 1955, p.145) La ironia, doncs, es podria dir que, més que personificada en algun exemple, està ja continguda en la pròpia redacció i interpretació de Ferrater d’aquests mites, ja que, com l’autor escriu a *Les formes*, la ironia “és aquella actitud que renuncia a la drecera, que deixa d’expressar-se directament per a dir el mateix a través d’un rodeig.” (Ferrater Mora, 2012, p.90)

Per tot això, s’observa com *El llibre del sentit* es pot interpretar com l’aplicació de les facetes de l’ànima catalana en els personatges reals o imaginaris de la tradició catalana. En resum, Ferrater dirigeix la mirada cap a determinats símbols per convertir-los en mirall i trampolí de la seva anàlisi, revelant com els seus trets perduren en la configuració actual de Catalunya. I, com s’ha vist, una figura clau és el Comte Arnau, ja que compren, sobretot a partir de la relectura modernista de Joan Maragall, les essències de la catalanitat que configuren els quatre pilars de Ferrater. La tradició llegendària catalana, doncs, es converteix en el mirall on els escriptors de postguerra necessiten retornar per configurar la seva identitat escindida i maltractada, en un gest d’orgull i desempara a parts iguals. Així ho resumeix Margarita Casacuberta, historiadora de la literatura, en el seu anàlisi de *El llibre del sentit*:

En aquest moment crucial de la història de Catalunya que representa la immediata postguerra, gosaria dir que la reflexió sobre la condició humana de la intel·lectualitat catalana passa necessàriament per la dissecció de la «catalanitat». No és estrany, doncs, que sigui el comte Arnau, personatge literari que adquireixi categoria de mite en estreta i inextricable relació amb la formació de la cultura del catalanisme a partir de la segona meitat del segle XIX, el mirall on els poetes acaren un *jo* que és al mateix temps individual i col·lectiu. (Casacuberta, 2011, p.63)

5. INTERPRETACIÓ I ANÀLISI DE *LES FORMES*

La contemplació decidida del propi fons sol produir un vertigen massa torbador perquè pugui mantenir-se. Però, si allargar l' instant d'aquesta torbadora visió pot abrandar la vida en el foc de la consciència, abreujar-lo massa pot submergir-la en una torpor vegetativa.

Josep Ferrater Mora, *Les formes de la vida catalana*.

Per aprofundir i analitzar pròpiament en el contingut de l'assaig de Ferrater és important preguntar-se per la pròpia visió de l'autor, la recepció i les influències de l'obra. Així doncs, en primer lloc s'estudiarà com el mateix autor interpretava la seva obra, quina opinió li mereixia i com discutia sobre el seu text amb els lectors contemporanis. En segon lloc, s'estudiarà la influència del concepte "tipus ideal" de Max Weber i la seva relació amb el mètode integracionisme del filòsof per entendre l'entitat de la categoria de *forma*. I, en els dos punts següents, es comentaran els filòsofs que tingueren més influència en la confecció d'aquest assaig, com són Eugeni d'Ors amb *La Ben Plantada* i la visió del Quixot de Miguel de Unamuno. Finalment, es comentaran dues de les crítiques i retrets més rellevants a l'obra del filòsof, com la rauxa de Jaume Vicens Vives i la sàtira de Rodolf Llorens i Jordana.

5.1. Ferrater sobre *Les formes*

Ferrater ha parlat sobre el contingut d'aquest assaig arrel de les preguntes que li han formulat en diverses entrevistes al llarg de la seva vida, però aquí únicament se'n tractaran tres. La primera, el 1976 amb el periodista Joaquín Soler Serrano en el famós programa d'entrevista *A Fondo* de La2 de Televisión Española; la segona el 1981, entrevistat per la filòsofa Elena Ronzón a la revista *El Basilico*; i la darrera el 1984 per el sociòleg Salvador Giner a la revista *Enrahonar*. Per tant, a través d'aquestes respostes es pot entreveure com el filòsof català interpretava la seva obra.

En relació amb l'entrevista de Soler Serrano, és important destacar com la resposta de Ferrater a la pregunta sobre com s'han de llegir *Les formes* transmet un cert dubte i certes possibilitats. És així, perquè l'autor expressa que no està segur de si les quatre característiques que traça a l'obra descriuen el caràcter universal dels catalans o, més aviat, el seu caràcter singular, o fins i tot ambdós. Davant d'aquesta sorprenent resposta, Serrano intenta relativitzar el titubeig afirmant que coneix tan bé els trets essencials de la catalanitat que ell mateix predica amb l'exemple: "conoce perfectamente el hecho catalán

y la personalidad catalana, vamos lo conoce tan bien que es usted mismo”, declara el presentador. (José Ferrater Mora, 1976) Tanmateix, el pensador segueix insistint amb el dubte anterior, ja que, com afegeix amb to sorneguer, “la duda hay que practicarla porque sinó no llegamos a ninguna parte, solo con la duda se llega a alguna parte.” (José Ferrater Mora, 1976)

És important, doncs, destacar la qüestió del dubte, no tant per afirmar que l’obra pot tenir múltiples lectures possibles, sinó justament per ressaltar com és una obra que, passat el temps, planteja interpretacions i lectures problemàtiques. És a dir, aquesta dubitació no fa res més que evidenciar que l’obra va ser escrita en unes circumstàncies determinades i, vint-i-cinc anys després, una part important del seu missatge original s’ha manifestat caduc o poc oportú. Així ho demostra el fet que el mateix Ferrater reconeix en l’entrevista que canviaria alguna de les tesis que va escriure a *Les formes*:

Las modificaría en el sentido de decir que sobre cada una de ellas está impuesto su contrario, pero su contrario es solamente excepcional, es como decía un poco de sal dentro de ese manjar. (José Ferrater Mora, 1976)

Per tant, el canvi que apunta l’autor s’ha d’entendre com el reconeixement que l’obra només subratlla característiques positives i, consegüentment, oblida el revers negatiu de cadascuna d’elles. Per exemple, en la conversa Ferrater diu que la ironia seria la vessant més “terrenal” lligada al sentit comú, d’un contrari que podria ser una espècie de “bogeria catalana”. Certament és una característica més excepcional que la ironia, però això no implica que no existeixi, ja que, si no el català seria algú exageradament perfecte i fins i tot avorrit. En paraules de Ferrater:

Para que tenga interés la persona que tiene sentido común es necesario que de vez en cuando esté un poco loco, digamos, unas gotas de locura en el sentido común no le hace ningún daño. Es como la sal del sentido común. (José Ferrater Mora, 1976)

Així doncs, aquest canvi que suggereix Ferrater tants anys després de la publicació original demostra altre cop que, en el moment de la publicació, era molt més important realçar les virtuts d’una identitat atacada com la catalana, que assenyalar els seus eventuais vicis. Consegüentment, en coherència amb la importància del context per llegir l’obra, es podria afirmar que *Les formes* no és un assaig de les úniques i exclusives quatre

característiques dels catalans, sinó més aviat una reflexió sobre quatre trets que elogien una identitat volgudament menystinguda i subordinada.

Sobre la importància del context polític en *Les formes*, Ronzón, en l'entrevista de 1981, pregunta a Ferrater si se sent interpel·lat per les disputes nacionalistes creixents en el model autonòmic espanyol o si, per contra, el seu "seny" català es manté distanciat de les demandes de la burgesia catalana. En la resposta, el filòsof aclareix que la seva proposta és evidentment catalanista, però que no s'identifica amb un nacionalisme extrem i prepotent, que es situa per sobre de la manera de ser dels espanyols, sinó que la seva proposta consisteix a reivindicar la catalanitat al mateix nivell que les altres identitats d'Europa i l'Estat Espanyol. És per això, que, als anys 80, Ferrater es defineix pròpiament com a *federalista*:

Un catalán no puede dejar de ser catalanista, aunque sólo sea para reaccionar contra las trabas que se han impuesto en el desarrollo de la vida y la cultura catalanas. Si ser catalanista en este sentido equivale a ser nacionalista, muy bien. Pero hay otro sentido de 'nacionalismo' con el que simpatizo poco, o nada: el nacionalismo de la prepotencia (como dirían los argentinos) y el de «en la vida interior habita la verdad». En mi volumen *Cataluña, España, Europa* he agrupado algunas de las ideas sobre estos problemas; las he completado con otras en varios ensayos incluidos en la última, reciente, edición de *Les formes de la vida catalana*. No tengo mucho más que agregar. Indicaré sólo —en lo que toca a «la marea ascendente de los nacionalismos»— que hay una solución en principio muy sensata, pero como casi nadie cree en ella puede no ser sensata políticamente: la solución federalista. Acaso un día se vuelva a pensar en ella, sin los resabios decimonónicos que casi siempre acarrea. (Ferrater Mora, 1981, p.58)

Aplicant aquesta resposta a la interpretació de *Les formes*, es podria dir, per tant, que el seny i les tres altres formes relacionades entre si responen a una evident reivindicació nacional, però, tanmateix, són uns trets que no situen els catalans per sobre de cap altra comunitat ni eviten que els catalans puguin conviure amb altres cultures. En relació amb l'assaig, doncs, l'opció federalista es pot interpretar com el reconeixement d'una especificitat única de la identitat catalana, però mai superior ni incompatible amb la resta de trets nacionalistes. Per aprofundir en aquestes consideracions és pertinent fer referència a l'assaig *Unidad y pluralidad* (1965), complement perfecte de la interpretació política de *Les formes*. Aquest assaig té com a objectiu examinar el present territorial d'Espanya per buscar una solució futura a tots els problemes que des del passat ha

originat. En resum, tal com planteja el títol, Ferrater es pregunta si la suposada unitat *oficial* d'Espanya es correspon a la realitat del país.

Efectivament, l'autor respon que no és així i per això argumenta que s'hauria de canviar l'adjectiu *unitat* per *pluralitat*. Amb això, però, el pensador aclareix que pluralitat no s'ha d'entendre com capgirar el centralisme dominant de l'Estat per situar tota la importància en les regions espanyoles de la perifèria geogràfica, és a dir, no significa canviar el centralisme per el "periferisme". Altre cop, doncs, s'observa com l'objectiu és afirmar les diferents personalitats nacionals que integren el territori, com, per exemple, la catalana, però, en cap cas, situar-les per davant de la resta. Ferrater, llavors, busca aconseguir una espècie d'unitat en la pluralitat que permeti posar d'acord posicions tan enfrontades al llarg de la història com els "unitaristes" i "pluralistes". I la seva voluntat d'acord va més enllà d'un sentiment d'identitat i pertinença, ja que considera que aquest conflicte va lligat a desavinences ideològiques i econòmiques.

La seva proposta, en efecte, passa per integrar les diverses nacions dins d'Espanya i, conseqüentment, dins d'Europa. Una opció que anomena una mena de "pluralisme raonable". Per una banda, afirma que cal començar amb la constitució dins de l'Estat Espanyol de nacions (o comunitats) autònomes amb diferents graus d'independència, un procés iniciat el 1931, interromput el 1939, i que durant la transició es va reprendre, després que Ferrater publicés aquest assaig. Amb tot, les autonomies no són el pas definitiu sinó la primera fase per acabar cristal·litzant en el futur en una federació; i per això als anys 80, en l'entrevista de Ronzón, ho segueix reivindicant ja que encara era una fita llunyana. Així doncs, pel filòsof aquesta seria la solució ideal i utòpica, ja que és l'única manera que un país acabi amb les "obsessions inútils" d'estar discutint sempre, en regions com Catalunya o el País Basc, per reclamar el seu Parlament, les seves escoles, policia... L'autor afegeix que, evidentment, en una Espanya federal hi seguiria havent un govern central, però no tindria tota la sobirania, sinó només decidiria sobre les qüestions globals: no seria un govern "cantonalista" ni "centralista", sinó "globalista".

Per tant, les quatre formes s'han d'entendre dins d'aquest pensament polític, és a dir, com l'especificitat d'un territori que forma part inevitablement d'una pluralitat; és a dir, com un cas particular de pluralitat que ha de conviure amb la resta d'identitats plurals, formant una unitat. En un context de guerra, aquestes demandes són un clam a la supervivència de la pluralitat i una apel·lació a la concòrdia per recuperar la unitat; i, passats els anys,

superat el conflicte bèl·lic, el llibre, com explica el mateix Ferrater, s'inscriu explícitament dins de les demandes federalistes que conformaven la ideologia política de l'autor. En resum, *Les formes* es poden entendre com la reivindicació de la pluralitat quan la unitat feixista ho destruïa tot i com el convenciment d'inscriure en el futur la pluralitat en un unitat harmoniosa.

Finalment, en la tercera entrevista realitzada per Giner el 1984, recupera una qüestió ja tractada en la primera conversa, com és l'excessiva idealització del caràcter català de l'assaig. Una qüestió que, com s'ha vist, Ferrater reconeix i matisa, en un gest que subratlla la importància del context de pessimisme comentat en què l'obra estava escrita. I, a més, en relació amb la ideologia federalista esmentada, es pot afegir que la rectificació de l'autor també va en la línia de no voler la identitat catalana per damunt de cap altra. En definitiva, s'observa com el mateix Ferrater reconeix que el contingut de *Les formes* està fortament condicionat per les circumstàncies sociopolítiques i econòmiques del moment i, ara, els anys 80, ho escriuria molt diferent, fins al punt que accepta que canviaria algunes coses per aclarir que la seva no és una postura independentista ni contra Espanya, sinó nacionalista federalista.

La resposta de Ferrater a la pregunta de Giner sobre si les formes no són excessivament idealitzades i atemporals sintetitza perfectament les idees defensades en aquest punt:

Els col·legues que m'han reprotxat una excessiva idealització tenen raó de sobres. Els anomenats «esperits nacionals» són, a la llarga, el pòsit –sempre canviant– que va deixant la història, la qual és, al seu torn, resultat d'una complexa sèrie de situacions socials, econòmiques, polítiques. En un mot: estic d'acord que no es pot estudiar adequadament cap societat sense fer referència a estructures sociopolítiques i econòmiques. Si hagués tractat la mateixa qüestió el 1982, en lloc de fer-ho el 1942 –a quaranta anys de distància, l'hauria atacada de manera molt distinta. De fet, vaig començar a tractar-la ja de maneres distintes en els diversos assaigs que serveixen de continuació a *Les formes de la vida catalana*. (Vol dir això que el mètode «idealtípic» emprat en aquella època fou absolutament infecund? No ho crec: ha tingut la seva funció com a punt de partença d'un debat. En tant que filòsof, i no sociòleg o economista o historiador, em temo molt que sucumbeixi a la tendència idealtípica); hom parla, o hauria de parlar, només del que sap. Tanmateix, espero que aquesta tendència sigui reconeguda almenys com a complementària de les possiblement més substancials indagacions econòmiques i sociopolítiques. (Ferrater Mora, 1984, p.174)

De fet, aquesta crítica de ser una obra excessivament idealitzada és un retret constant, per exemple, l'editora Núria Folch, també exiliada, el 1945 just després de llegir l'obra va publicar a *Quaderns de l'exili* un article en què acusa a Ferrater de no conèixer suficientment Catalunya, degut al fet que no cita situacions ni autors catalans, a banda D'Ors i Maragall, i que, a més, la majoria de les cites són estrangeres com la de Waldo Frank. "S'aprèn sobre Catalunya, no llegint Unamuno sinó llegint Lull o Verdaguier, estudiant els nostres costums i la nostra història, recorrent el país." (Folch, 1945, p.4), etziba Folch. En resum, l'editora acusa Ferrater de fer abstraccions des de fora de Catalunya, convertir el particular en universal sense argumentació, i situar Catalunya com un ideal per damunt de tots els individus.

Ara bé, aquesta crítica no és una acusació a la qual Ferrater vol respondre frontalment sinó que, com s'ha vist, el mateix autor reconeix "l'excessiu idealisme sentenciós, començant pel mateix títol, que hauria estat més adequat, ha dit recentment, el d'«Algunes formes de la vida catalana»" (Mora, 2011, p.12). I, per mitigar aquest idealisme desmesurat, el filòsof no reescriu l'assaig sinó que el complementa amb "assaigs menys idealitzats i idealitzadors, més dependents de l'observació immediata de la realitat catalana, cosa que només podia ser fruit de les seves força posteriors anades a Catalunya" (Mora, 2011, p.13), com els comentats que acompanyen l'edició de *Les formes*. Així doncs, com en l'entrevista de Giner, es pot concloure que les quatre formes realment són massa idíl·liques, però que és el que demanava aquell moment i, fora d'un context de guerra, l'autor escriuria un llibre totalment diferent.

5.2. L'ideal de Weber que *integra* i no oposa

Vist aquest retret sobre la idealització de les formes, és pertinent realitzar una aproximació filosòfica a quin tipus de concepte és el seny, la ironia, la mesura o la continuïtat. Per fer-ho, cal fer referència a la idea de "tipus ideals" del sociòleg Max Weber i la seva relació amb el mètode ferraterià de l'integracionisme. Per definir la noció weberiana és més pertinent que mai recórrer a l'explicació del *Diccionario de Filosofía* de Ferrater, on es troben aquestes línies:

El conocimiento de la sociedad es, para Weber, un conocimiento empírico y objetivo. No es ni una mera descripción ni tampoco una simple conceptualización, sino una mezcla de ambas adecuada al tipo de objetos considerado. La conceptualización incluye los que Weber llama «tipos ideales». Como se indica en Tipo Ideal, tales tipos no se derivan

inductivamente del material empírico, aun si este material ayuda a su formación. No denotan tampoco ninguna realidad empírica. No son resultado de clasificaciones. Sin embargo, no son tampoco meras ficciones. Son modelos o construcciones racionales que funcionan a manera de conceptos límites y que describen modos de comportamiento social que tendrían lugar en condiciones de total racionalidad.” (Diccionario Ferrater Mora, s.d.)

Així doncs, certament es podrien definir les quatre categories de les formes com a *tipus ideals*, ja que no són característiques tancades d’una essència catalana definitiva, sinó un marc de quatre coordenades cardinals amb les seves gradacions corresponents i els matisos de cada situació empírica. És cert que, tot i la nota escrita pel seu diccionari, no es pot saber amb seguretat si en el moment d’escriure l’assaig ja coneixia la proposta sociològica de Weber i la va utilitzar conscientment; tanmateix, és clar que es pot establir un paral·lelisme evident entre la noció weberiana i el seu plantejament de *Les formes*. Perquè és certament una reflexió abstracte sobre el caràcter català, però, a diferència de molts esquemes racionalistes, els seus conceptes ideals no pretenen esgotar la pluralitat i particularitat de cada individu, sinó que tot canvi o matís singular hi té cabuda. D’aquesta manera, és una proposta eminentment ideal però que no busca imposar cap model predeterminat a tots els catalans, sinó que, conscient de la seva dimensió filosòfica, es manté com un marc teòric al qual cada cas concret s’hi apropa o se’n desvia més o menys. Així ho defensa Salvador Giner a *Meditació de Catalunya*, el proemi adjunt a l’última edició de *Les formes*:

L’abstracció i fins i tot l’ahistoricisme de la *meditatiu Cathaloniae* confegida per Ferrater obeeix a un criteri essencialment caracterològic. Ferrater imagina la constitució moral i la psicològica predominant a casa seva, construeix allò que la sociologia anomena *tipus ideal* i hi elabora les seves especulacions al damunt. [...] L’*Ideltypus* de català -per dir-ho en el seu mode germàntic original, que sovint hom fa servir- construït per Ferrater és un ésser humà constituït per uns trets específics que, combinats, generen un cert caràcter nacional. D’altra banda, la presència sovintejada o fins i tot majoritària d’aquesta manera d’ésser va donar com a resultat el nostre caràcter nacional o les característiques principals de la societat catalana. No ho diu així, però és una conclusió legítima de la lectura de *Les formes*. (Giner, 2012, p.14)

Giner, a més, en aquesta mateixa línia, no solament apropa la conceptualització de Ferrater al tipus ideal de Max Weber sinó també a les *formes de vida* de Ludwig

Wittgenstein; un concepte que apunta a una generalització metodològica però que no oblidia la concreció ni els canvis que es poden produir en cada cas particular. Així doncs, en paral·lel a la terminologia del filòsof austríac, les formes de vida catalana de Ferrater són una tendència generalitzada a viure d'una determinada manera; però, alhora, reconeixen que es mostren impotents per captar la singularitat de les formes de vida de cadascú, i per això no volen ser úniques ni taxatives. En resum, es pot afirmar que el llibre de Ferrater, en efecte, no és una descripció sociològica i empírica sinó una dissertació filosòfica abstracta; no obstant això, malgrat la poca contrastació empírica, són unes categories que, en comptes de mostrar-se desconnectades de la realitat com el món de les idees platònic, reconeixen que són solament un marc conceptual dins el qual hi té cabuda la contingència de cada realitat particular.

Per seguir en aquesta línia, l'element que acaba de constatar aquest concepte racional que a la vegada tolera la multiplicitat i els matisos és el mètode de Ferrater de l'integracionisme.¹⁴ Aquest és una de les principals aportacions de la seva obra, que es pot aplicar a totes les disciplines filosòfiques com la metafísica, epistemologia, filosofia del llenguatge o de la naturalesa, que intenta superar el dualisme dogmàtic *integrant* les diferents variants en un "concepte-límit", que ni vol ser eclèctic ni tampoc una síntesi dialèctica. Així doncs, és un mètode de pensament que pretén superar la discòrdia i les posicions enfrontades dels dualismes, que classifiquen i ordenen la realitat en dos pols sense contemplar les seves diferents gradacions. En canvi, els seus conceptes filosòfics integrats funcionen com a marc dins del qual s'ha de moure la reflexió filosòfica, molt més fidel a la realitat canviant sobre la qual pensa. En paraules de l'assagista i escriptor Damià Bardera:

Segons el propi Ferrater, els denominats «conceptes-límits» no aspiren a tenir *denotata*, és a dir, no denoten res, sinó que representen pols contraposats però complementaris que, si bé tan sols existeixen com a conceptes, permeten «situar» entre ells (o en la seva confluència, per dir-ho en termes ferraterians) les realitats efectives i concretes. (Bardera, 2015, p.70-71)

¹⁴ Aquest mètode apareix fonamentat sobretot a l'assaig *El ser y la muerte. Bosquejo de una filosofía integracionista* (1962) però ja estan apuntades i anticipades en obres anteriors com *El sentido de la muerte* (1947).

Per tant, l'integracionisme és una manera d'abandonar l'escepticisme inoperant amb el dogmatisme simplificador, que també han estat els dos grans pols que han dominat al llarg de la història del pensament. Entre aquestes dues aigües, Ferrater aposta per un saber d'idees generals però constantment revisades i canviabls, sense establir una jerarquia que sotmeti altres lectures possibles. De nou citant a Bardera:

la situació d'una entitat en la confluència de dos conceptes-límits ha de ser sempre la mateixa. Tal situació pot canviar, atès que l'objecte o entitat, com que està situat en la confluència de dues direccions, «pot tendir» més cap a una direcció o cap a l'altra depenent de les circumstàncies. (Bardera, 2015, p.76)

Aleshores, amb aquest plantejament Ferrater és fidel a la complexitat de la realitat i, al mateix temps, ofereix uns marcs per construir una reflexió ordenada i pautaada, per ajudar i intentar comprendre el món, que, segons el filòsof, no és un enfrontament de dicotomies sinó com “un continu que va d'un extrem a l'altre del parell de conceptes oposats que examina” (Terricabras, s.d.). Definit pel mateix filòsof:

El tipo de filosofía propuesto no consiste simplemente en negar las oposiciones para buscar un tercer término que las supere, o en eludirlas para buscar una posición intermedia equidistante. Rasgo característico del integracionismo es tratar de aunar los polos antedichos —y las concepciones correspondientes a ellos— mediante el paso constante del uno al otro. El integracionismo considera, en efecto, que ésta es la única posibilidad ofrecida a un pensamiento que pretenda efectivamente morder sobre lo real en vez de evitarlo o de inventar realidades supuestamente trascendentes sólo expresables por medio de otros tantos conceptos-límites. (Ferrater Mora, 1991, p.1723-1724)

I, evidentment, aquest tipus de filosofia respon a una manera determinada de veure el món i relacionar-s'hi. Una demostració n'és la resposta de Ferrater Mora a una entrevista amb Xavier Rubert de Ventós, en què afirma que l'integracionisme probablement és una conseqüència d'una manera de funcionar a Catalunya que Vicens Vives ha anomenat pactisme. Això és, intentar resoldre els problemes sense enfrontaments i sang, sense grans disquisicions metafísiques d'alta volada, i sent pràctic i tocant de peus a terra (Pensadors catalans: Josep Ferrater Mora, 1982). I aquesta també és l'actitud que Ferrater va mostrar davant totes les circumstàncies de la seva vida: una posició reflexiva i alhora pràctica i pacífica:

L'integracionisme de Ferrater també va ser pràctic. Volia fe filosofia “tocant de peus a terra” però també “sense fer sang” –com li agradava de dir–, o sigui, integrant i no ignorant, aprofitat i no rebutjant. En aquest sentit, l'integracionisme de Ferrater no redueix sinó que engrandeix l'interès per les diverses filosofies que, sense poder ser totalment acceptades, no poden ser totalment ignorades. El plantejament de Ferrater –contràriament a una pràctica massa habitual entre filòsofs– no vol arraconar o fagocitar les doctrines alienes; ben al contrari, aquestes, en ser examinades i reflexionades intensament queden valorades i potenciades. (Terricabras, s.d.)

I, efectivament, el mètode integracionista, que es percep al llarg de tota l'obra i la vida del filòsof, per suposat, també es pot aplicar *Les formes de la vida catalana*, en què clarament les quatre categories es poden definir com a conceptes límit o integradors. Aquestes primeres línies de l'escriptor Antoni Mora ja ho afirmen amb rotunditat:

Les «formes» són un avanç (el 1944, quan es publica el llibre) dels conceptes-límit amb què opera la filosofia integracionista ferrateriana, es a dir, els termes extrems que pròpiament no existeixen com a tals, o només idealment i com a delimitació que ens permet de parlar i situar un fet donat (aquí, la «vida catalana»). (Mora, 2011, p.10)

I, de fet, al prefaci de l'assaig, a mode d'advertència, el mateix Ferrater, alerta que la seva proposta, per descriure l'existència catalana, escull “com a tipus un ésser ideal al qual cada català s'aproxima sense tocar-lo mai” (Ferrater Mora, 2012, p.28) Així, des del principi, l'autor ja posa de manifest que les quatre formes són representacions ideals i, per tant, no són excloents ni inamovibles amb les seves tendències oposades, que les complementen. Justament el mot *tendència* també l'usa per definir aquest idea-límit de les formes, en unes ratlles que sintetitzen perfectament aquest camí metodològic que defensa i segueix Ferrater:

Les meves experiències de la vida catalana, el que jo he viscut i he sentit viure al meu entorn, pot reduir-se a quatre fonamentals maneres d'ésser que he designat, on sé si molt encertadament, amb els noms de continuïtat, seny, mesura i ironia. Aquestes són les que m'han semblat sobresortir i excel·lir damunt les altres, les que se m'han revelat com a tendències que s'obren sempre pas per manifestar-se. No excloem altres possibles maneres d'ésser. No ignorem que no es manifesten mai en tota llur puresa. Però el que les fa típiques del viure català és el mateix que, segons Bergson, pot arribar a definir un grup d'éssers vivents, és a dir, no la possessió de certs caràcters, sinó la seva *tendència* a accentuar-los. El català accentua, al meu entendre, aquestes quatre formes de viure

assenyalades, però, a més d'accentuar-les, les concep com una unitat on quede arrelades totes quatre. [...] Cada forma implica totes les restants; està no sols enllaçada, sinó també fosa amb les altres. [...] És la que intentaré explicar ací d'alguna manera, la que, com abans advertia, no tindrè més remei que exagerar. (Ferrater Mora, 2012, p.39-40)

Així doncs, concretant-ho en les quatre formes de l'assaig, es pot establir una tendència oposada i complementària a cada element en qüestió. Per exemple, el concepte-límit de continuïtat es contemplaria i complementaria també amb la discontinuïtat, de manera que Ferrater també accepta que els catalans es mostrin reticents amb la seva tradició; i el mateix succeiria amb la mesura i la desmesura. Ara bé, en relació amb el seny i la ironia, els conceptes oposats no són tan clars com afegir un prefix negador; tanmateix, això no significa que no existeixin, tal com afirma Damià Bardera, que considera que només la continuïtat i la desmesura es poden aplicar als conceptes-límit.

Amb tot, malgrat no tenir una categoria contraposada clara, aquí es vol defensar que el seny i la ironia també formen part d'aquesta noció integradora, perquè, tal com es veurà en el punt següent, diversos autors recriminen a Ferrater que el seny li manca rauxa i a la ironia aguda, espontaneïtat directe. Aquestes dues nocions podrien ser, doncs, perfectament aquest punt contrari que integra tot concepte-límit, contradint així les idees de Damià Bardera. Tanmateix, com es veurà, en el moment de les acusacions autors com Jaume Vicens Vives o Rodolf Llorens i Jordana no tenen en compte el mètode integracionista de Ferrater i critiquen la definició cenyida de seny o mesura.

5.3. L'ordre clàssic de *La Ben plantada* d'Eugeni d'Ors

A continuació, cal fer referència a les influències literàries i filosòfiques anteriors a l'assaig de Ferrater que dialoguen de forma clara amb les tesis de l'autor. En primer lloc, un exemple extremadament fructífer és *La Ben plantada* (1911) d'Eugeni d'Ors, publicada dins la secció *Glosari* de *La Veu de Catalunya*. Es tracta d'una novel·la d'indole filosòfica que, a través de l'arribada de Teresa,¹⁵ la Ben Plantada, a una colònia d'estiueig, explica els trets definitoris del personatge: una dona bella de Barcelona, proporcionada, vestida de blanc, d'avantpassats catalans, moral discreta i un ús de la

¹⁵ El personatge de Teresa, la Ben Plantada, està inspirat en Teresa Mestre, una dona de la burgesia catalana de la primera meitat del segle XX coneguda per "La Ben Plantada". D'Ors, enamorat platònicament de la seva bellesa, l'utilitza com a protagonista de la seva novel·la.

llengua catalana pur i escaient. I en efecte, el caràcter d'aquest personatge representa els valors ideals del Noucentisme i, alguns d'ells, certament, auguren algunes de les reflexions de Ferrater. De fet, el propi autor de *Les formes*, en l'assaig comentat *El llibre del sentit*, com s'ha dit, dedica un punt a estudiar i comentar l'obra D'Ors i algunes de les seves idees que, evidentment, en aquest apartat es recuperaran.

Les categories que més clarament es repeteixen en els dos autors són, en efecte, “la mesura i el seny”, ja que Eugeni d'Ors narra que una característica fonamental del seu personatge, que és símbol de l'ideal de dona i home català, és justament aquest tarannà. Així ho demostra la presentació que fa el mateix autor, sota el pseudònim de Xènius, de la protagonista: Teresa és com “una llar encesa enmig de nosaltres. I el secret es troba en la seva natural mesura i bon seny.” (D'Ors, 2001, p.34) Per tant, es tracta d'un personatge literari que tot ho ordena i ho asserena, i és hieràtica i inalterable gràcies a aquestes dues grans virtuts. Per exemple, en un fragment de l'obra, es percep la ferma convicció del narrador que la primera aparició de la Ben Plantada no produeix ràpides i convulses palpitations exagerades, sinó que en tant que és mesura genera un sentiment de calma i serenor. A més, seguidament, s'explica que la manera en què la Ben plantada tractaria els presents obligaria a fraternitzar-nos amb els qui ens envolten. Unes certeses que pretenen convèncer al lector, tal com s'especificarà després de les paraules comentades, que aquell que tingui contacte amb la Ben Plantada esdevindrà millor.

I, com s'ha apuntat, amb aquesta categorització l'autor noucentista no només pretén definir el seu personatge sinó construir un ideal d'una determinada manera de ser i d'actuar. És per això que també es pot definir *La Ben plantada* com una proposta estètica que defensa una determinada ètica, és a dir, una sublimació d'un caràcter per incitar a actuar d'aquesta manera. Així ho expressa el filòleg Josep Murgades, afirmant que *La Ben plantada* “seria una cosa així com la sublimació estètica de l'ètica noucentista.” (Murgades, 1987, p.14) En resum, com certifiquen aquestes línies de l'obra D'Ors, la Ben Plantada és un model a partir del qual lectors i personatges han d'aprendre, per apropiarse a l'ideal al qual la seva cultura aspira:

Així, d'acostar-se a la Ben Plantada, hom esdevé millor. D'esser presidit per la Ben Plantada, hi ha un guany de noblesa especial. Pels volts de la Ben Plantada tot és ordre i acord. Que ella deu ésser l'eternitat mateixa tornada bella aparença i gai instant. Res on hi ha comparable a aquesta influència. La influència, l'ensenyament de la Ben Plantada!

Si la pogués contemplar així, i aprendre d'ella, no una petita colla d'homes, sinó tota la meva terra, amb les seves gents! Si vinguessin a l'escola de la Ben Plantada les generacions a guanyar-hi serenitat, a guarir de romanticisme, a salvar-se de mentides i captar-hi estil i normes de bellesa i ben viure, i tots abjuresin davant d'ella dels errors passats, i els ciutadans, els poetes, els artistes, els arquitectes, els polítics, els negociants, els mestres d'estudi sabessin, d'aquest punt endavant, infondre una mica de l'esperit de tan escaienta i profunda ensenyança a llur acció i llurs obres! (D'Ors, 2001, p.35-36)

A més, en Eugeni d'Ors, aquest elogi de la mesura i el seny respon directament a l'intent de reivindicar l'herència clàssica, ja que són trets de l'esperit grec i mediterrani que l'autor noucentista considera fonamentals:

Ara ja tenim la claror i la seva seguretat tranquil·la. Ara la veiem a n'ella, la veiem tota i son sentit, i sabem per què importa tant a la Raça, tant que ella ens dóna, a la quieta, amb cada un dels seus gestes, amb cada una de les seves dites lacòniques, una lliçó de catalanitat eterna, de tradició, de patriotisme mediterrani, d'esperit clàssic. La Ben Plantada ha estat aquest estiu el nostre llibre de text, i aviat ens en podríem examinar. (D'Ors, 2001, p.78)

Teresa, doncs, nascuda del Mediterrani com la Venus grega, és rossa, blanca, bonica i amb un caràcter ideal que l'apropa a "un àngel o un semi-déu", ja que la seva "raça és puríssima". I, en efecte, amb aquest elogi de les virtuts de la dama catalana, s'entreveu clarament un dels objectius principals del Noucentisme, del qual D'Ors n'és un referent paradigmàtic: la recuperació dels valors humanistes i renaixentistes, que recullen l'herència de l'esplendor grega.

El Noucentisme, doncs, encarnat en la Ben Plantada Teresa, pretén excavar¹⁶ sobre els valors fundacionals de la catalanitat i com han continuat fins al segle XX, per tal de seguir aprofundint en la construcció d'un nacionalisme que perviu fins els dies de Ferrater. De fet, aquesta característica profundament catalanista no és nova del Noucentisme, sinó que ja prové del Modernisme, com s'ha vist amb exemples clars com *El Comte Arnau* de Maragall i la seva finalitat per penetrar en les "mares de l'ànima catalana¹⁷" i recuperar

¹⁶ No és gens estrany, doncs, que justament durant aquest període s'iniciés la excavació física i literal de les ruïnes d'Empúries, un dels jaciments grecs més importants del país.

¹⁷ Cita traduïda al català, ja que Maragall la va pronunciar en castellà; "madres del alma catalana" a la seva correspondència amb el compositor Felip Pedrell.

les llegendes populars. Així doncs, tot i les diferències evidents entre els dos moviments, que aquí no s'entraran a comentar, sí que és pertinent ressaltar com durant aquests dos segles, tal com defensa Jordi Castellanos, investigador de la literatura catalana, perviu la lluita per la “normalització cultural de Catalunya”, ja que “parlar d'aquests moviments, és, pràcticament, enfrontar-se al procés de configuració de la cultura catalana contemporània.” (Castellanos, 1980, p.26)

Amb aquest objectiu comú, els dos moviments segueixen propostes diferents per assolir-lo, sobretot exemplificades amb els dos partits polítics que dominaven en cada període. Durant el Modernisme, el referent polític per capitanejar aquesta transformació era el Partit Republicà Democràtic Federal de Valentí Almirall i, durant el Noucentisme, es va impulsar la Lliga Regionalista presidida per Enric Prat de la Riba. En aquest partit, la implicació i el pensament d'Eugeni d'Ors va ser fonamental. D'Ors lluitava per construir una Catalunya ideal, modèlica, burgesa, liberal, educada i europea; i un dels mitjans per aconseguir-ho era el diari *La Veu de Catalunya*, de caràcter conservador, tradicionalista i catòlic, on gaudia d'una secció fixa i diària titulada *Glosari*, que firma com a Xènius per explicar “les palpitations del temps” que Catalunya pateix, dins de les quals es troba la publicació de l'obra en qüestió.

Tots els seus projectes de transformació s'inscrivien dins de l'administració noucentista de la Mancomunitat, a través de la qual els diferents ideòlegs buscaven culturalitzar el país per recuperar “tots els segles en què Catalunya s'havia mantingut morta culturalment.” (Castellanos, 1980, p.33) I aquesta recuperació, en efecte, té a veure amb el retorn a l'Humanisme, el Renaixement i l'època clàssica, en un viatge cultural que involucra a tothom, és a dir, no només l'artista i l'intel·lectual, sinó també el burgès i l'obrer. L'ordre clàssic, encarant pel Déu Apol·lo, és, doncs, una de les característiques que aquest moviment, tal com s'ha vist a través de l'escrit d'Eugeni d'Ors, pretén restaurar, com a gran virtut del caràcter català i mediterrani.

L'apol·lini, portador de l'harmonia, portador de l'ordre, enfront de les boires, de les pors, de les negrors de l'irracionalisme nòrdic que havia afectat el modernisme, el noucentisme reivindica el seny, la raó, la claredat i la llum del Mediterrani, del paisatge dominable, vestit de vinya i d'olivera. (Castellanos, 1980, p.35)

Així doncs, s'observa com aquest valor clàssic es tradueix en el seny i la mesura de la Ben plantada i, uns anys després, també en dues de les característiques fonamentals del

caràcter català de Ferrater. Per tant, es pot afirmar com el filòsof català continua amb la necessitat de restituir els ideals clàssics, com a origen de la cultura catalana, tal com demostra la seva identificació amb l'esperit "mediterrani" que l'autor sempre ressalta, de la mateixa manera, en uns mateixos termes que D'Ors també utilitza per definir la seva protagonista i el projecte cultural del què participa. Ferrater, doncs, en concordança amb l'intent dels seus predecessors noucentistes, també escriu profundament condicionat pels valors clàssics, que perviuen en el seny, la mesura, la ironia i la continuïtat. Així ho certifiquen les paraules de Ferrater referint-se a les línies de Waldo Frank que justament es van censurar a l'edició a Catalunya de *Les formes*:

Perquè la vida catalana és, com encertadament ha assenyalat Waldo Frank, la flor de Grècia llançada sobre aquesta costa d'Espanya, que ha arrelat novament. (Ferrater Mora, 2012, p.102)

I, a més, també es manifesta una continuïtat amb el contingut nacionalista d'ambdós autors, ja que, evidentment, aquest retorn als clàssics respon de manera clara a un discurs patriòtic per configurar una identitat nacional. Conseqüentment, també es pot afirmar que Ferrater segueix amb les reivindicacions catalanistes que inaugura el Modernisme i continua el Noucentisme, fins que, la guerra entronca gran part d'aquestes fites nacionals. Llavors, després de la derrota, encara es fa més necessari que mai reprendre el fil dels seus predecessors noucentistes, ja no per continuar amb les seves demandes, sinó per intentar no perdre del tot els avançaments de la cultura catalana que les armes havien destruït. Llibres com *Les formes*, doncs, representen una continuïtat a l'exili per no deixar morir del tot els ideals que autors com Eugeni d'Ors intentaven consolidar abans de la guerra i la destrucció de la cultura catalana.

5.4. El Quixot assenyat d'Unamuno i la ironia fecunda de Cervantes

A continuació, s'estudiarà la influència de Miguel de Unamuno en l'obra de Ferrater, a partir de la lectura que el filòsof elabora del Quixot com a símbol de la identitat castellana, i com aquestes idees es traslladen a la proposta ferrateriana. De fet, quan el filòsof català parla de Sant Jordi a *El llibre del sentit*, com s'ha vist, ja estableix referències amb el cavaller de Cervantes, sobretot en relació amb el seny, així que cal ara aprofundir en aquesta comparació entre identitat catalana i castellana, a partir de les reflexions d'un dels referents filosòfics espanyols claus per a l'autor.

En efecte, Unamuno es preocupa per intentar dilucidar els trets de “les mares de l’ànima castellana” i ho fa a partir de la novel·la de Cervantes en obres com *Vida de Don Quijote y Sancho* (1905), una tendència que segueix també, per exemple, Ortega y Gasset, una altra de les referències de l’autor, en obres com *Meditaciones del Quijote* (1914). Així doncs, Unamuno es dirigeix a la figura del Quixot amb la voluntat comuna de reflexionar sobre el seu paper en la construcció de la identitat espanyola; utilitzar el cavaller com a mirall del seu temps, és a dir, intenta trobar en la figura literària el vertader significat de la realitat i la vida contemporània: Unamuno “ve en el Caballero andante un testimonio vivo de las superaciones y dificultades a las que se ve sometido el hombre que lucha con ilusión por encontrar su propio destino.” (Melo Pereira, 2017, p.71) Per això, anomena el llibre de Cervantes com la “Biblia nacional de la religión patriótica de España”. En paraules del filòsof Yónatan Melo Pereira:

Lo que hace Unamuno es, simplificándolo mucho, retratarse él mismo en Don Quijote a cada página de la obra de Cervantes, destacando los valores que para él son excelsos de esta figura literaria, para, aplicándolos a la propia vida después, servir de análisis y de reflexión al lector atento. (Melo Pereira, 2017, p.71)

Per tant, es posa de manifest com Unamuno més que intentar veure quins ideals palpiten en l’obra barroca de Cervantes pretén projectar-hi ell mateix els ideals que desitja pel seu temps. Es podria dir, doncs, que actua com una espècie de Quixot del segle XX, ja que creu primer en uns ideals i intenta projectar-los a la realitat, encara que aquesta sigui certa fantasia o il·lusió. Ortega y Gasset, en canvi, intenta rebatre la proposta metodològica i vital d’Unamuno i li retreu que no aprofundeix en l’obra de Cervantes sinó que la utilitza com a excusa i pretext per parlar dels seus interessos. En paraules d’Ortega, Unamuno vol

hacernos partícipes de este dialogo que establece con Cervantes para entender algunas de las peculiaridades de la España de su tiempo. La obra cervantina le sirve de excusa, cuando no de trasfondo, para explicar ciertas realidades que suceden en el día a día de nuestro país en aquel momento... (Melo Pereira, 2017, p.65)

En tot cas, s’observa com ja des d’Unamuno, membre significatiu de l’anomenada generació del 98, sorgeix la necessitat de pensar-se com a identitat nacional, sobretot a partir de les pèrdues territorials de la Guerra de Cuba, que suposaren un contratemps important en la construcció de la pàtria espanyola. Tots els literats d’aquesta generació,

com Ramón María de Valle-Inclán o Antonio Machado a més d'Unamuno, es caracteritzen per la crítica a la realitat espanyola del moment, que ha perdut els valors ideals que amb el seu mite d'Espanya intenten recuperar.

El hombre habitador de esa tierra soñada es un español ideal, cuyas notas distintivas están obtenidas por la lixivación onírica –si se me permite hablar así– de las que todos ellos han observado en el español real. (Lain, s.d.)

Una revista important per a aquesta generació d'intel·lectuals és *Alma espanyola*, editada a Madrid entre 1903 i 1904. I és que el primer article que publica és *Soñemos, alma, soñemos* (1903) de Benito Pérez Galdós, que reflecteix aquesta idea d'anhel, il·lusió, recuperació i regeneració per una ànima ideal. I, per abordar aquesta noció d'identitat, era recurrent el terme de *raça*, sense les connotacions actuals, ja que tenia a veure amb la noció d'essència i ànima, determinada pel medi i la tradició, però alhora construïda, modelable i es pot escollir. Una ànima que és espanyola, però vertebrada de totes les identitats regionals, com demostra el seguit de sèries dedicat als diferents territoris nacionals: “Alma valenciana” de Vicente Blasco Ibañez, “Alma gallega” de Emilia Pardo Bazán, “Alma aragonesa” de Mariano de Cavia, “Alma catalana” de Joan Maragall, “Alma vascongada” de Miguel de Unamuno...

I tant Unamuno com la resta d'intel·lectuals recorren a la figura de Don Quixot per construir l'espanyol ideal, essencialment “*quijotizado*”. Així, per enfrontar-se a les derrotes militars de Cuba i Filipines, aquests autors no parlaven dels esdeveniments històrics, reals i recents, sinó que es remuntaven al mite de Cervantes per repensar el seu present. En paraules de Pedro Pascual:

Esos mismos escritores son los que publicaron libros y artículos sobre Don Quijote, al que escogieron como motor espiritual de su actividad y símbolo del afán reformador y regeneracionista de la España que comenzaba su andadura del siglo que ahora vemos morir. No fue simplemente la disculpa de la fecha de 1905, tercer centenario de la publicación de la primera parte de El Quijote. Fue muchísimo más, fue lo que entrañaba una visión del mundo y un entendimiento del hombre. de nuestro país y de sus afanes, hecha 300 años antes con un valor supratemporal. (Pascual, s.d, p.143-144)

En el cas concret d'Unamuno, el filòsof troba en l'ànima del cavaller de la trista figura una síntesi de les realitats ideals que volia engendrar, és a dir, un mirall i una llavor de l'ànima castellana, que brota a partir d'aquest heroi. I els elements fonamentals que

identifica en aquesta ànima, que dialoguen explícitament amb Ferrater, són el seny i la ironia. Sobre el primer, la connexió entre el Quixot d'Unamuno i les tesis ferraterianes són evidents, perquè el propi autor afegeix que un tret relacionat amb el seny català és el quixotisme. És així perquè Ferrater afirma que el seny va lligat amb el bon tremp i el desig de millora, de manera que el seny no significa conformisme sinó que necessita també d'un sentit utòpic. I és que

el català no comprèn la utopia com un ideal fantàstic i sense realitat possible, sinó com allò que arrela en la més pregona de les realitats: en la realitat de la il·lusió humana per quelcom que potser no podrà assolir mai, però que no deixarà mai d'enyorar (Ferrater Mora, 2012, p.68)

En aquest sentit, conclou l'autor, l'actitud catalana coincideix amb una forma d'humanitat que a primera vista pot semblar oposada com és el quixotisme. Perquè amb el seu seny busca assolir allò que considera just, pretén atènyer una victòria moral, respecta la realitat i lluita decididament per aconseguir-ho, com l'obstinat cavaller de Cervantes; sempre a contracorrent als seus temps per aconseguir aquells valors que considerava més justos. Per tot això, Ferrater conclou:

El quixotisme és, com Unamuno ha proclamat innumerables vegades, la follia per maduresa de l'esperit; és la conseqüència d'un interès permanent pels homes i per tot el que pugui deslliurar-los de la injustícia i de la mentida. Si es vol donar un altre nom a aquest quixotisme particular, qualifiquem-lo de quixotisme assenyat. Però que el català és, a la seva manera, quixotesc em sembla ben evident. Sobretot si examinem la seva història, on el que menys importa és allò que el realista antiquixotesc persegueix obstinat: la victòria, l'èxit, la mera i nua eficàcia. (Ferrater Mora, 2012, p.69)

Així doncs, s'observa com a partir de la particular lectura d'Unamuno del Quixot no el descriu com un boig excèntric en busca d'aventures, sinó com una persona que acaba embogit perquè la seva bondat racional i assenyada no pot aconseguir-se. És un boig molt raonable, diu l'autor, que mostra com d'assenyada és la seva bogeria, perquè és el somni i l'anhel per uns ideals profundament racionals i assenyats. És un boig que vetlla pel sentit comú d'un món, aquest sí, que s'ha tornat profundament boig. Seny i desig, doncs, no són dos conceptes antagònics sinó profundament imbricats en la proposta ferrateriana, tot i que, com es veurà, diversos autors posteriors, com Vicens Vives o Carles Espinalt critiquen a Ferrater la categoria del seny per ser excessivament mesurada i racional, potser

oblidant tot aquest ventall de matisos que, especialment a través del comentari sobre Quixot, el filòsof desenvolupa. Per tant, a través del vincle entre quixotisme s'observa que, com afirmen aquestes línies del filòsof Oriol Ponsatí,

contra el que podria fer pensar una lectura superficial d'aquesta forma de vida, el seny, tal i com el pensa Ferrater Mora, pot ser perfectament desassenyat; o, dit altrament, que seny no és necessàriament sinònim de sensatesa sinó d'una voluntat ferma d'ordenar l'experiència i omplir-la de sentit. (Ponsatí, 2016, p.21)

Seguidament, l'altra categoria que connecta Ferrater amb el Quixot filtrat per Unamuno és la ironia, que més que la del personatge, és la de l'escriptor Cervantes que imprimeix en l'escriptura de la història. En el capítol sobre aquesta característica, Ferrater es refereix explícitament a la ironia de Cervantes, i destaca la capacitat de l'escriptor per dibuixar el seu personatge, que aconsegueix ser amarg i punxant, i alhora empàtic i fa que el lector estimi i realci el personatge. Sobre aquesta ironia plena de matisos i potencialitats, Ferrater escriu:

Cervantes ens descriu una figura que de moment atreu sobre si tota mena de desgràcies i de ridículs. Però la ironia que l'embolcalla és massa greu perquè pugui seguir sempre el mateix itinerari. En deixar d'ésser un personatge literari, en convertir-se en home i esdevenir heroi, don Quixot no és ja rodella de burles: és objecte de compassió i, més tard, exemple de veritable homenia. Per això la ironia que l'aureola no és conceptuosa; és clara i senzilla, rodeja l'objecte sense empresonar-lo i sense ferir-lo. És una ironia universal i lluminosa. (Ferrater Mora, 2012, p.93)

I sobre la ironia catalana, afirma que no és ni una actitud purament intel·lectual ni tampoc desesperada, sinó que posseeix la gravetat de la darrera i la gràcia de la primera; i l'exemple que més se li assembla és la de Cervantes, que també es troba entre dues aigües: entre el joc de l'enteniment i la rauxa del cor, és universal i fecunda, transformadora però pacífica, enginyosa i mesurada. Així construeix Cervantes el seu personatge, des de la crítica i l'elogi, la ridiculesa i l'heroïtat, en una terme mitjà que també és coherent amb aquesta bogeria assenyada comentada en el paràgraf anterior.

Per tant, amb tota aquesta comparació s'observa com, lluny de confrontar el nacionalisme espanyol amb el nacionalisme català, Ferrater integra gran part de les reflexions de les *formes espanyoles* en les *formes catalanes*. No té sentit, doncs, definir únicament el Quixot com a símbol d'una raça castellana que no té en compte totes les seves identitats

perifèriques, ni tampoc entendre el nacionalisme de Ferrater com una construcció aliena a la identitat espanyola. Ans el contrari, ja que, en concordança amb la seva proposta política federal, l'autor reconeix que les formes de vida humana que més han influït en l'existència catalana són la hispànica, amb el Quixot (d'Unamuno) com a màxim referent, la mediterrània d'herència clàssica i l'europea.

De fet, aquesta relació entre la identitat catalana i la identitat castellana es manifesta a *El català de la Manxa* de Santiago Rusiñol, una paròdia del personatge del Quixot, publicada el 1914, però prèviament apareguda el 1911 en forma de glossa titulada *Hegemonia* sota el pseudònim de Xarau. Es tracta d'una novel·la clarament anti-noucentista; una evidència que s'observa en el seu pseudònim que opta, Xarau, que s'oposa i ironitza amb el de Xènius, pseudònim d'Eugeni d'Ors, el màxim referent d'aquest moviment cultural, artístic i polític. També, aquesta oposició és present en la trama de la novel·la que narra la història “d'un Quixot modern, un obrer català revolucionari del barri barceloní de Sant Andreu del Palomar que, a causa de la seva participació activa en els fets de la Setmana Tràgica –per a ell «setmana gloriosa»–, es veu obligat a desterrar-se per evitar la dura repressió que se'n segueix i troba refugi en terres de la Manxa.” (Casacuberta, 2014, p.11) El català exiliat es troba amb un poble immòbil, mort, indiferent, com l'Espanya “morta” i, davant d'això, pretén “regenerar-la” a partir del seny pràctic que el caracteritza com a català. No obstant això, aquest afany treballador topa amb la seva violència, esperit revolucionari i indiferència que el caracteritza i s'allunyen dels trets definitoris del Noucentisme i no assoleix els seus propòsits, ja que les seves propostes topen contra la consciència adormida dels habitants de la Manxa i, a més, el seu fill, deixant-se seduir per la massa, es fa torero. En paraules de Margarita Casacuberta:

el «redemptor» és esclafat per la força de la multitud -l'«anònim»-, que assisteix impertèrrita a la destrucció del protagonista, un antiheroi que, això no obstant, no es deixa engolir i que abandona el poble com una sorda amenaça. (Casacuberta, 2014, p.11-12).

5.5. El contrapunt empíric de la rauxa de Vicens Vives

I, evidentment, a banda de les influències comentades que va rebre l'autor, el text també generà ascendència sobre altres obres posteriors publicades anys després de *Les formes*, que dialoguen i complementen les tesis de Ferrater. El cas més decisiu és el de Vicens

Vives amb *Notícia de Catalunya* (1954), però a partir de la dècada dels seixanta proliferen llibres de temàtica semblant com *Nosaltres, els valencians* (1962) de Joan Fuster, *El nostre caràcter* (1961) del psicòleg Delfi Abella o *I els catalans també* (1965) de Miquel Arimay, entre altres.

Centrant l'atenció en la publicació de Vicens, es pot afirmar que és una obra complementària a *Les formes* i que beu clarament de les seves idees, sobretot en el seu últim capítol titulat *Els ressorts psicològics col·lectius*. Abans de procedir a la comparació, és important recalcar que Vives no es va exiliar i, per tant, va escriure el seu text deu anys després de Ferrater des de la dictadura franquista. Sobre el dilema entre marxar i quedar-se, Vicens declarava que va apostar per restar al seu país per intentar reconstruir-lo des de dins, juntament amb tots aquells intel·lectuals que no es van exiliar i van assumir aquesta responsabilitat. En relació amb aquesta situació, l'historiador, en una carta a Ferrater el 19 de març de 1954, escriu:

Jo sóc d'aquells que em vaig quedar –potser no ho hauria fet si hagués previst la duresa de la lluita– perquè creia que el país tenia remei i que era absolutament necessari que tots poséssim el coll a la tasca de redreçar-lo. No em planyo ni de la decisió ni del fet que les circumstàncies, més que la modèstia de la meua obra, m'hagin posat molt més amunt del que podia preveure en els meus somnis d'historiador professional. De la mateixa manera que d'altres han salvat la continuïtat del país en les lletres i en la ciència, jo he aconseguit que no s'estrangués el doll de la nostra historiografia. Estic content d'aquest petit èxit, que permetrà, juntament amb els dels altres, redreçar el país comptant amb les seves pròpies forces. (Clara, Cornellà, Marina i Simon, 1994, p.72)

I, efectivament, aquesta lluita soferta i decidida impregna les seves línies, que el propi autor defineix com “un llibre empíric, pastat amb suors d'història i d'experiència col·lectiva.” (Clara et al., 1994, p.73) L'obra doncs, en paraules de Joan Fuster, citat per l'historiador i editor Josep M. Muñoz, busca comprendre com ha afectat a Catalunya la repercussió i els mals d'un període tan dur com la Guerra Civil i el posterior franquisme: “el desconcert polític i social que els episodis del 36 i 39 provocaven havia de tenir una repercussió especial, en una mena de literatura que mirés de reduir-lo a termes de comprensió.” (Muñoz, 1997, p.245) I, de fet, en la línia d'aquestes reivindicacions, l'obra s'havia de titular *Nosaltres, els catalans*, però la censura franquista va obligar a substituir-ho per un títol més neutre com *Notícia de Catalunya*.

Seguint amb la correspondència entre els dos autors, el mateix Vicens reconeix a Ferrater que en el seu llibre ha arribat a unes conclusions semblants a les seves sobre l'home català, tot i que amb un procediment diferent i, també, a causa de la diferència esmentada en relació amb l'exili, són menys optimistes. I aquest desigual plantejament i enfocament té a veure sobretot amb l'ofici dels dos autors, ja que Ferrater era filòsof i Vicens Vives historiador, és a dir, el primer arriba a les seves conclusions a partir d'abstraccions conceptuals i, el segon, a partir de l'observació i l'experiència empírica de la realitat del moment:

[...] les seves conclusions són menys optimistes que les que es desprenen de la lectura dels vostres treballs. No obstant, per camins tan diversos com els que hem emprat respectivament, arribo a conclusions molt aproximades a les vostres: continuïtat, seny i...relatiu sentit de la mesura col·lectiva. El nostre revolucionarisme infantil, anti-històric, ens ha fet perdre les millors de les nostres ocasions. En quant al ritme tan diferent entre Catalunya i la resta d'Espanya, és un dels motius preferits del meu llibret. (Clara et al., 1994, p.73)

I, abans d'aprofundir en la comparació de fons entre ambdues obres, també és important assenyalar que, tot i que van ser escrites amb més de deu anys de diferència, les seves respectives publicacions i reedicions sí que van coincidir en el temps. Per exemple, la primera edició de *Notícia de Catalunya* es produeix al mateix any que la primera edició a Catalunya de *Les formes* i la segona edició de *Notícia de Catalunya* coincideix amb la segona edició a Catalunya de *Les formes*. Sobre aquesta edició del llibre de Vicens Vives, cal comentar que l'autor va refer de dalt a baix el darrer capítol sobre el seny i la rauxa, uns canvis que provocaren nombroses polèmiques i és a partir d'aquestes noves línies de la segona edició que s'establirà la comparació amb Ferrater Mora, ja que Vicens l'anomena en múltiples ocasions:

Benvolgut amic Josep Ferrater: us envio la segona edició de "Notícia de Catalunya", impresa al mateix temps que la segona edició de les vostres "Formes de vida". Al país li agraden aquestes consideracions sobre el seu passat i el seu present, i jo penso que ambdós llibres tindran èxit. (Clara et al., 1994, p.88).

En clara referència a Ferrater, Vicens sosté que el poble català està format per pagesos de muntanya i, en aquest indret, s'ha creat i originat el "nervi de la mentalitat catalana", que el conformen "l'esperit feiner, el seny, el sentit de continuïtat, la tradició familiar i la

responsabilitat social.” (Vicens Vives, 1960, p.27-28) Certament uns mots que, molts d’ells, remetent clarament a *Les formes* de Ferrater. Un nou exemple de continuïtat és que l’historiador també es refereix a la realitat mediterrània per comprendre l’home català. Així, de la mateixa manera que Ferrater defensava que el caràcter català és fruit de les tendències del món hispànic, el món europeu i el món mediterrani, Vicens Vives també defensa que

el contacte amb la realitat mediterrània, vell de mil·lenis ha donat un dring diferent a la Catalunya litoral. La gent de la costa és oberta, amiga de novetats, espavilada, sorneguera, sentimental, lliure, difícil de sotmetre’s a una disciplina. Catalunya li deu els designis mercantils, les altres construccions polítiques, el desenvolupament intel·lectual, la projecció imperialista. (Vicens Vives, 1960, p.28-29)

I, a més, un nou concepte clau en els dos autors és l’esforç i el gust pel treball: la capacitat feïnera, doncs, esdevé símbol d’una concepció de la vida específica del català, que, per exemple, a diferència del castellà, no el veu com un “càstig divinal”, sinó com un “signe d’elecció” per sofrir i lluitar pels èxits i fites col·lectives:

El treball és, en efecte, l’eix de la continuïtat catalana. En un poble com el nostre, en què les realitzacions socials i polítiques no han estat gens fàcils i en què s’han repetit les ensopegades històriques, l’únic refugi col·lectiu ha estat la feina. (Vicens Vives, 1960, p.50)

Així doncs, en aquestes línies s’observa com Vicens Vives posa el treball en relació amb la continuïtat catalana, anàlogament amb Ferrater, que afirma que l’amor i el respecte pel treball revela la continuïtat dins de la vida individual i col·lectiva dels catalans. Recuperant les tesis de Ferrater, el filòsof afirma:

El català, sense deixar d’atenir-se a l’acció i al resultat, sense deixar de caure de vegades en el vici d’aquesta virtut tan específicament moderna, té la tendència a estimar el treball com si fos una de les formes en què es revela la continuïtat de la seva existència, com allò que fa materialment possible aquesta continuïtat. Per això el que cerca en l’acció és el seu estil, i el que estima en l’obra és que estigui, en la mesura del que és humanament possible, ben feta. El català propendeix a la perfecció del treball àdhuc quan es tracta de la labor més humil. D’ací que la forma de treballar a Catalunya sigui gairebé sempre una tradició i que qualsevol labor, àdhuc la menys manual de totes, adopti insensiblement la forma de la menestralia. (Ferrater Mora, 2012, p.50)

I, de nou, Vicens també parla de menestralia com a definició del domini de la tècnica i l'amor per l'obra ben feta, que han promogut la millora social de les viles i ciutats catalanes, al nivell de les més importants regions de l'Occident europeu. Per tant, tant Vicens com Ferrater es refereixen al treball i a la menestralia no tant com a activitat o mitjà per guanyar-se la vida, sinó com a situació que revela una determinada mentalitat i concepte de vida que defineix els catalans. En paraules de Vicens, “del seny a la rauxa, les variacions psicològiques catalanes d'aquell moment semblen ésser variacions fonamentals de la menestralia” (Vicens Vives, 1960, p.53) I específicament el seny és la virtut que l'historiador desenvolupa a partir de la menestralia i el treball, ja que van lligats al sentit de la ponderació i, a més,

l'eina mai no és esbojarrada; està subjecta a una mida i a una finalitat. L'ús de l'eina feina ha donat als catalans, a través de la menestralia, la capacitat de formar-se un món a una mesura justa. [...] O sigui aquell que de la pagesia recollí el sentit del seny, de l'estalvi i de la continuïtat del treball; i de la menestralia, l'esperit feinejador, la manya i l'ambició d'enlairar-se. (Vicens Vives, 1960, p.55)

Així doncs, s'observa com, en aquest intent de Vicens d'explicar les ressorts psicològiques col·lectives del poble català, parla de virtuts plenament ferraterianes com la mesura, la continuïtat i sobretot el seny; ara bé, solament com s'ha apuntat, també introdueix el concepte de rauxa, que permetrà establir un contrapunt interessant amb l'autor de *Les formes*. Amb tot, la influència del seny de Ferrater resulta evident, ja que, per a l'historiador, és la característica clau de la psicologia catalana:

De bon antuvi, el *seny*. Situem-lo, no en un dels punts cardinals, sinó ben al centre de la rosa temperamental catalana, amb la mateixa intenció inicial de Ferrater i Mora, quan assevera que «escolliríem aquesta paraula com l'única que ens permet de situar-nos al bell mig de la vida catalana». (Vicens Vives, 1960, p.193)

El seny és el “no t'hi emboliquis” sentència el gironí. És a dir, consisteix en desitjar que les coses rutllin correctament, sense entrebancs i injustícies, que tothom tingui i faci el que li pertoca. El seny va lligat també a un sentit de responsabilitat amb tot el que ha esdevingut, per comprendre-ho i millorar-ho, treballant així per continuar amb la història d'èxits aconseguits per molts jornals de suor i no solament amb quatre efemèrides de sang. Certament, doncs, idees plenament coherents amb les tesis de Ferrater; tanmateix, com s'ha vist, Vicens es distanciava del filòsof en relació amb el seu mètode d'observació

i empíric. Conseqüentment, Vicens comparteix la seva definició però afegeix que no es deixa arravatar per l'enlairament i idealització d'aquests mots producte de l'especulació filosòfica i es centra únicament en l'observació dels fets passats i presents. Així que, “planyent-me'n, m'haig d'esllavissar cap a una definició menys falaguera del seny que la que s'acostuma.” (Vicens Vives, 1960, p.193)

Llavors, en aquest gest d'eliminació de l'ideal i rebaixament col·lectiu, Vicens Vives també parla de l'altre extrem a la virtut del seny, que tot i que no l'anomena vici, seria l'*arrauxament* o *rauxa*. Ara bé, no seria agosarat afirmar que aquestes característiques ja estan contingudes en el seny de Ferrater, com s'ha vist en el comentari del Quixot llegit per Unamuno, però Vicens Vives no les contempla, i per això introdueix el concepte de *rauxa*. Per a l'autor:

Ésser arrauxat és, precisament, estar mancat de seny, obeir els impulsos emocionals, actuar segons determinacions sobtades. En aquestes circumstàncies ens deixem portar per la passió, sense sospesar les realitats ni mesurar-ne les conseqüències. Llavors som els homes de la flamarada i de les actituds extremistes. El nostre sentit d'ironia falla, sortim al carrer devorats per un excés de pressió sentimental. [...] L'arrauxament és la base psicològica del *tot o res*, la negació de l'ideal de compromís i pacte dictat pel seny col·lectiu. (Vicens Vives, 1960, p.196)

Per tant, l'autor no situa la *rauxa* com un episodi transitori sinó com una característica pròpia de la mentalitat catalana, tan o més important que el seu contrari. I és que la *rauxa* va lligada a l'actitud de dir prou i rebel·lar-se contra la realitat inconformista, i aquest és un procediment essencial en tota la història de Catalunya. Perquè aquest no és un país pacífic, just i tolerant com altres regions europees, sinó que Catalunya, diu l'autor, ha hagut de lluitar sempre per sobreviure: “o surem o ens enfonsem” (Vicens Vives, 1960, p.200), certifica la història. Per això acaba conclouent, en referència directa a Ferrater, que el càlcul, la mesura i la prudència del seny no són suficients per entendre Catalunya, ja que sense l'empenta de la *rauxa* no hagués persistit en els diferents embats de la història. En resum, segons Vives, Ferrater oblida que amb l'amor pel treball i la constància no n'hi ha prou per tirar endavant un país maltractat com Catalunya i es necessita una empenta incondicional i *arrauxada* per sobreviure; és a dir, en l'origen no hi ha tant la racionalitat, sinó la voluntat.

Per això no podem dir que la història de Catalunya sigui un perpetu condicional, petita relliscada lèxica de Ferrater i Mora. No. La vida dels catalans és un acte d'afirmació continuada: és el *sí*, no el *si*. Per això el primer ressort de la psicologia catalana no és la raó, com en els francesos; la metafísica, com en els alemanys; l'empirisme, com en els anglesos; la intel·ligència, com en els italians; o la mística, com en els castellans. A Catalunya el mòbil primari és la *voluntat d'ésser*. Aquesta voluntat “és indefugible, indeformable i impercaçable. “Aquesta voluntat, de la qual no és dipositària cap classe ni grup social, sinó que és patrimoni de tot el poble, explica els fonaments de la «Santa Continuitat» orsiana i la «consciència vigilant» de Ferrater i Mora. Per ella som un poble tan tradicionalista i, ensems, tan innovador. Perquè la voluntat exigeix decisions actuals i no tan sols esguards delerosos del passat. (Vicens Vives, 160, p.200)

Ara bé, tot i oposar-se al català acovardit i atemorit, cal aclarir que Vicens no vol apropiarse a les reivindicacions violentes del comunisme i l'anarquisme, sinó que aposta per equilibri entre seny i rauxa, que, segons Vicens Vives, Ferrater no té en compte. Ara bé, és discutible que el seny ferreterià sigui únicament una idealització racional sense impuls passional com critica l'historiador, ja que, com s'ha vist en el punt de l'integracionisme, les categories de Ferrater contempen els matisos fins i tot contraris. Així, el seny, com a concepte límit, certament ressalta els trets més idealitzats de la racionalitat catalana, però alhora no s'ha d'entendre com una negació de les característiques contràries, que Ferrater accepta que també poden ser formes vàlides per a l'ànima català. Tanmateix, sí que és evident que el filòsof, tot i que no la nega, no reivindica la rauxa amb la vehemència i la importància de Vives i en aquest aspecte sí que les crítiques de l'historiador serien encertades.

Finalment, a mode de clausura del punt, és interessant apuntar com uns anys després de la publicació del llibre de Vicens Vives, Carles Muñoz i Espinalt, a *Seny no és tímidesa* (1965) intenta rebatre aquesta concepció del seny d'herència ferreteriana. Com mostra el títol, Espinalt acusa d'haver confós el significat del mot seny amb tímidesa i no amb el seu vertader significat, que té a veure amb l'equilibri entre “els tres aspectes que poden plantejar una manera d'ésser: com sóc jo en realitat, com crec que sóc i com pensen els altres que sóc.” (Espinalt, 1968, p.265) A més, Espinalt també adverteix que el seny s'ha confós igualment amb el silenci i l'immobilisme d'acció, mentre que és just el contrari, ja que és una lògica manifestació d'un viure.

Per a l'autor, les definicions errònies dels seus predecessors són una manera de justificar les febleses dins d'una suposada virtut massa heterogènia, intentant així que tothom s'adapti a aquesta manera de viure. Llavors, aquests errors d'interpretació provoquen que Vicens oposi la rauxa al costat del seny, caient així en una profunda contradicció, ja que afirma que els catalans tenen una predisposició subconscient a les actituds aïrades i, per altra banda, els defineix com pagesos pacífics i víctimes d'injustícies. En definitiva, Espinalt intenta rebatre a l'historiador afirmant que és impossible tenir alhora seny i rauxa, ja que són trets excloents. I, efectivament, al parer de l'autor, aquestes contradiccions es resumeixen en l'errònia identificació entre seny i timidesa o immobilitat, ja que llavors provoca que qualsevol espurna de moviment i llibertat es defineixi com a rauxa. Amb la seva definició de seny, doncs, no apel·la a la inacció ni la covardia, sinó a una acció moderada, que no necessita de rauxes ni esbojarrament, sinó que és moviment i seny a la vegada.

Cal que ningú no confongui el caminar amb un esbojarrament. Potser la reacció dels qui s'esveren i ens troben arrauxats és el neguit –entre esglaiat i joiós– del qui veu un ocell novell que comença a volar i dubta de si en sap prou. (Espinalt, 1968, p.274)

Així doncs, amb aquesta crítica, s'observa l'oposició que Vicens Vives elabora entre seny i rauxa, que segons Espinalt és contradictòria i respon a una mala definició de seny. Però, en tot cas, sense aprofundir en les idees d'Espinalt, sí que es posa de manifest com Vicens segueix en gran part les tesis de Ferrater, remarcant la importància del seny associat al treball i l'ofici, però, alhora, es troba davant la necessitat de treure a la llum la contrapartida d'aquesta virtut. La rauxa, doncs, funciona perfectament com a complement i contrapunt just de les idees de Ferrater, a vegades massa idealitzades per un autor que fa filosofia abstracte des de la bombolla de l'exili, i oblida la importància de la voluntat i l'ímpetu per emprendre els canvis i la vida d'un poble sempre en conflicte com Catalunya.

5.6. La sàtira de Rodolf Llorens i Jordana

Després d'aquesta primera crítica formulada per Espinalt sobretot en relació amb el seny de Vicens Vives, cal ara centrar-se més a fons en un autor que ha discutit encara de manera més directa i taxativa els plantejaments de Ferrater Mora, com és Rodolf Llorens i Jordana, en l'obra *Com han estat i com som els catalans* (1968).

Rodolf Llorens i Jordana és un filòsof i escriptor vilafranquí, que es va exiliar a Caracas el 1941, després de la Guerra Civil, i es va mostrar sempre contrari a aquestes idealitzacions i categoritzacions de la identitat catalana. Efectivament, l'obra citada és una clara resposta als plantejaments de Ferrater, però, per exemple, el 1937 també va publicar *La Ben nascuda*, que es va modificar l'any 1957 i va guanyar el premi Concepció Rabell dels Jocs Florals de la Llengua Catalana a Mèxic. En aquesta obra, Llorens elabora una sàtira fervent a *La Ben plantada* d'Eugeni d'Ors, com s'ha vist, símbol del Noucentisme i influència directe de *Les formes* de Ferrater.

Pel que fa a *Com ha estat i com són els catalans*, l'autor divideix l'obra en tres blocs, que fan referència a com els catalans es veuen a si mateixos, com han estat i com són, per desenvolupar la seva particular visió sobre la identitat catalana. Abans de començar l'obra, Llorens ja mostra el seu caràcter enfurismat i polèmic, deixant clar que aquesta és una obra escrita a “cop calent i de brusada” i avisant que “si al lector tant li repugna el pugilisme farà molt santament de deixar-ho córrer i de no girar cap més full” (Llorens, 2009, p.14). Amb aquestes primeres línies, doncs, l'escriptor ja fa palesa l'empenta i la implicació sentimental que sent vers aquest tema, que de ben segur que portarà polèmiques, debats i combats, amb tota la tradició que encarna Ferrater Mora. Sobre el filòsof, ja deixa clar també d'entrada que no està d'acord amb els seus plantejaments:

si jo estigués d'acord amb aquesta quadratura del nostre tarannà, ja seriem al cap del carrer i no tindria per què seguir endavant o per què haver emprès aquest pugilat, que no serà pas lleu. Però no em quadra. (Llorens, 2009, p.19)

En aquesta primera aproximació general sobre el filòsof, Llorens qualifica el seu assaig com un “un incessant anar i venir en un perpetu estira-i-arrotonsa” (Llorens, 2009, p.21), ja que considera que les quatre formes són “buides com una campana sense batall que, llançada al vol, inútilment brandaria sense fer gananing ni ganang, sense tocar a bateig ni a morts, i menys l'arravatada o a sometent; sense pic, repic ni repicó.” (Llorens, 2009, p.21) L'autor, doncs, lamenta que aquestes quatre formes són purs estereotipis, que més aviat apunten al que no hem estat ni som els catalans, ja que qualsevol intent de categorització és problemàtic. Per això, Rodolf Llorens intenta rebatre cadascuna de les quatre formes, usant una llarga llista d'esdeveniments i personatges històrics, a més d'exemples contemporanis de tot tipus de persones importants de l'actualitat, que no han posseït ni continuïtat, ni mesura, ni seny, ni ironia.

Així doncs, és com si, obeint al principi empirista de Vicens Vives, també abandonés les divagacions abstractes en pro de la realitat material, però va encara més enllà que l'historiador perquè amb aquest mètode no busca exemplificar les quatre virtuts de Ferrater, sinó rebatre-les. En paraules del poeta Enric Casasses al pròleg del llibre, Llorens busca estudiar

una Catalunya no solament ideal sinó també ben viva, amb tota la seva empenta popular, humana, cultural, històrica, lingüística, constructiva, revolucionària, fraternal, oberta, cordial... que és la Catalunya que veiem viure i que sentim viure en els seus escrits (Llorens, 2009, p.11)

Tan sols amb aquest plantejament, ja s'observa un prejudici de l'autor vers el llenguatge intel·lectual i abstracte i una preferència pel materialisme i la vida empírica. I, igual que el materialisme que tant va desenvolupar, per exemple, Karl Marx, Llorens també busca amb aquesta predominància de la matèria apropar-se a la vida real dels treballadors, més que a les divagacions d'intel·lectuals i burgesos. Així doncs, no és només una mera metodologia acadèmica, sinó una aposta decidida política i ideològica, per apropar la filosofia als problemes de la gent de carn i ossos, tal com aquestes línies de Llorens mostren:

Amb intel·lectuals sols, no es va enlloc. Amb capellans sols, no existirien ni les esglésies. Amb senyors sols, com amb botiguers sols, tothom es moriria de gana. Els intel·lectuals, els capellans, els senyors i els botiguers, tots plegats, no anirien pas més lluny. Tot és per obra i gràcia de les masses productores. (Llorens, 2009, p.76)

I, sobre aquesta deriva intel·lectual i supèrflua que associa amb els burgesos, als quals demostra poca simpatia, escriu:

És preferible patir l'aire i portar els genolls pelats i el cap ple de nyanyos que sofrir la domesticació amb tots els ets i uts de la societat burgesa i quedar abonyegat per la part de dins. (Llorens, 2009, p.71)

Així doncs, a partir del plantejament inicial, Llorens comença a discutir una per una les quatre virtuts de Ferrater. En primer lloc, sobre la continuïtat, Llorens afirma que el transcurs històric del poble català no es caracteritza per la continuïtat, sinó, per contra, pel "divisionisme i la dissensió, l'esquarterament i la dissolució; fraccionalisme tant en el que respecta al territori com a la col·lectivitat." (Llorens, 2009, p.26) Així ho

exemplifiquen les disputes familiars i les herències de la corona entre Berenguer Ramon i el seu fill Ramon Berenguer, que representen tota una història plena de conflictes emocionals, lluites nacionals, enfrontaments de rauxa i disputes permanents:

¿Com podem parlar de continuisme, en la dansa i contradansa dels nostres rigodons i llancers històrics, si som rampelluts i ho tirem tot a rodar i en renou i ens movem com el penell a mercè del vent; si estem sempre com gat i gos i vivim constantment en moció i emoció, i ens la passem en crisi –que vol dir separació–, i anem a bursades i batzegades i fent tentines? [...] ¿Com podem gallejar de tradicionalisme i continuïtat si som volubles i anem a «sobresalts de passió», com diu Maragall; si anem a ratxes, rauxes i ruixats, a rampellades i a llunes, i les nostres guerres patriòtiques i internacionals sovint són ensems lluites internes i familiars i convulsions civils i incivils? (Llorens, 2009, p.36-37)

En segon lloc, Llorens dedica poques pàgines a la mesura i el seny, i, semblantment a com feia Espinalt, afegeix quina seria la bona definició de les dues categories. Sobre la mesura, afirma que més aviat s'hauria d'anomenar petitesa, ja que, de fet, així ho reconeix el mateix Ferrater Mora en un petit fragment: “I, en efecte, la mesura és, en proporció considerable, una reducció, un empetetiment, una continència (Ferrater Mora, 2012, p.77). I, pel que fa al seny, Llorens escriu que més aviat seria mediocritat, que no permet prendre decisions de forma natural: “El nostre seny és una mena de beguda embriagadora, d'acord amb l'expressió «s'ha begut el seny»” (Llorens, 2009, p.52)

Seguint amb aquest intent de redefinir a la baixa les categories ferreterianes, Llorens afirma que la ironia realment és un humor baix i groller:

No som hipòcrites, però som grosserots; la nostra alta ironia és la baixa grolleria. El nostre bon humor és tabolleria, prendre el número i dir-nos el nom del porc; no és la carrincloneria de la qual es lamentava Cambó ni popularisme, ni naturalisme, sinó xaronisme. (Llorens, 2009, p.295-296)

I, a més, també en diàleg amb la ironia definida per D'Ors, com una creença a mitges que desconfia de veritats absolutes, Llorens respon que els catalans no tenim aquest humor intel·lectual, cerebral, ciutadà, sinó que es tracta d'un humor rural, malfiat, apassionat i somàtic. És a dir, no és una obertura de ment ni una mirada crítica vers els dogmatismes, sinó un tancament dur i tosc que fa desconfiar als catalans de tot allò aliè. En paraules de Llorens:

No tenim, doncs, tampoc ironia en el sentit etimològic socràtic de circumloqui, dissimulació, rodeig o reticència. Al pa, pa; i al vi, vi. Clar i català, ras i curt; les cantem clares al més pinxo; no sols els comptes clars, sinó també les paraules; les coses clares i la xocolata espessa. Sincers, espontanis, directes, tal com raja, sense borles, serrels ni farbalans, sense embuts, sense empatx, a cara descoberta, sense amagar la mà; fets i deixats estar, anem al gra. (Llorens, 2009, p.335)

Així doncs, amb tota aquesta reescriptura de les formes de Ferrater s'observa una clara voluntat, expressada ja en Vicens Vives, de no definir els catalans en termes ideals sinó com a éssers de carn i ossos que com a tals no només tenen virtuts sinó també defectes. Altres autors que s'han procurat sobre la identitat catalana sí que han fet referència a aquests defectes, com el cas de Joan Maragall, que en el poema *La fi d'en Serrallonga de Visions i cants* parla de l'orgull, la ira, l'enveja o l'avarícia, uns termes que de cap manera apareixen en *Les formes*. En paraules de Llorens:

Aquests són els quatre pecats mortals dels catalans, que no ens deixen viure, que ens conseqüen, i que ens maten com a poble i ens donen mala reputació: dos de vermells i feudals –supèrbia i ira–, dos de grocs i mercantils –enveja i avarícia–; dos d'elements i primitius –furor i cobdícia– i dos de complexos i secundaris –supèrbia i enveja–. Recordem-ne compungits el rau-rau de la consciència per tal de minvar-los i descolorir-los abans no es converteixin, per manca de metgia a la malura, en els quatre genets del nostre Apocalipsi. Aquest és el drac de quatre caps que hem d'occir, amb l'ajuda o sense de sant Jordi. Salvem-nos de nosaltres mateixos! (Llorens, 2009, p.318)

De fet, com s'ha vist, la qüestió de la idealització desmesurada de *Les formes* és un dels temes que Ferrater aborda en les diferents entrevistes comentades i reconeix que amb els anys hagués modificat alguns dels fragments de l'assaig en aquest sentit. Cal recordar, per exemple, que en la conversa de 1976 amb Soler Serrano, Ferrater afirma que modificaria l'assaig en el sentit que incorporaria els contraris, és a dir, els defectes de les virtuts, però afegeix que aquests són solament excepcionals. Així doncs, tot i que Ferrater no respon mai de manera directa a Llorens, ni tampoc a les crítiques respecte a aquesta manca de defectes de Vicens o Espinalt, no és agosarat afirmar que la mínima rectificació del filòsof català a partir dels anys 70 en part també està motivada per aquest debat que va generar la seva obra.

Tornant a Llorens, el seu interès especial per baixar del pedestal les quatre formes de Ferrater no respon tant al reconeixement d'un pol oposat a la virtut, sinó a l'intent de

desmitificar l'ideal. És a dir, més que buscar la dualitat negativa de cada forma, com s'ha vist, el que pretén és una definició més terrenal i realista de la mateixa. I, aquesta definició, al seu torn, pot ser virtuosa o viciosa segons els graus i els moments, però no perquè sigui virtut o vici contraposats per naturalesa. Per tant, més que reforçar una concepció dual que potencia les virtuts i amaga els defectes, Llorens afirma que el caràcter (català) és una entitat contradictòria, en què les categories fluctuen i es fa molt difícil de classificar o definir. En clara referència a la identitat canviant del riu d'Heràclit, Llorens escriu:

Aquestes coses humanes acostumen a ésser més complexes i més envitricollades. Per acabar-ho d'embolicar, la vida és un riu que es riu com una bajoca dels nostres esquemes i les nostres classificacions i no es deixa encasellar ni posar la camisa de força així com així. Si ens fixem en aquestes dues gavelles, una de defectes nefands i una altra de virtuts mirífiques, tot seguit ens podem adonar de les contradiccions que pot produir aquesta barreja d'aiguardent i d'aiguanaf, d'aigua-sal i d'aiguamel, d'aiguarràs i aigua-ros. (Llorens, 2009, p.337-338)

De fet, aquestes acusacions són les mateixes que l'autor dirigeix a *La Ben plantada* amb la seva particular versió titulada *La Ben nascuda*. Sobre la categorització d'Eugeni d'Ors, igualment li retreu que aquesta figura és un ideal platònic sense cos ni ànima, que, com l'estàtua de Pigmalió, l'autor modela amb els seus desitjos:

...perquè la figura de la Ben Nascuda no he vist pas que fos una cosa estàtica, sinó vivent. No és una cosa constant i petrificada, sinó carn palpitant i evolucionadora. No es tracta d'una estàtua sinó d'una persona de carn i ossos. (Llorens, 2005, p.44)

I el filòsof Joan Cuscó i Clarasó, al seu article *Dones, bellesa i feminitat en la filosofia i en l'art. Catalunya 1911-1974*, segueix les mateixes consideracions que Llorens afirmant que “ «La Ben Plantada» és un símbol platònic” (Cuscó, 2019, p.316) i es converteix en “el símbol neoplatònic del Noucentisme” (Cuscó, 2019, p.316). Fins i tot, esmenta a la crítica que fa Llorens a Eugeni d'Ors, i també a Ferrater Mora, on “hi ha la posta en dubte de l'adequació dels ideals platònics de la bellesa per a la societat contemporània” (Cuscó, 2019, p.320). No obstant això, com s'ha vist en el punt de Jaume Vicens Vives, aquestes acusacions es poden rebatre lleugerament afirmant que tot i la preponderància de l'ideal, el mètode integracionista de Ferrater contempla aquestes rebaixes empíriques que aquest seguit d'autors li reclamen. En definitiva, per ser més coherents amb el plantejament del

filòsof, no se li podria retreure del tot que negui als catalans la particularitat de ser satírics a banda d'irònics, sinó que situï la ironia per sobre de la sàtira.

Així doncs, en les disputes de fons de Llorens, a més d'una concepció diferent de la identitat catalana, apareix una determinada manera d'entendre l'existència, com una dinàmica sempre afectada per les circumstàncies i la vida de cadascú. És a dir, la bipolaritat entre virtuts i vicis pot ser només un punt de partida conceptual, però sempre es modifica i corregeix segons l'aplicació i la oportunitat de cadascú, semblantment a la manera com Aristòtil tractava el caràcter moral a l'*Ètica a Nicòmac*. Per tant, en relació amb la identitat catalana, es podria dir que Llorens intenta descriure tots els matisos i desenvolupaments que observa en la història i el present d'aquest poble, però en absolut és un sistema tancat i unes característiques preexistents, sinó que cadascú té a les seves mans comportar-se d'una manera o altra. Així, amb la seva descripció, també exhorta als lectors i conciutadans a comportar-se de la manera que amb tot aquest panorama creuen més oportuna, per ser els millors catalans possibles: “El caràcter en si no és bo ni dolent; és el que cada u de nosaltres el fa. Que sigui de primer o de segon rengle depèn del lloc que nosaltres sapiguem assolir.” (Llorens, 2009, p.339), certifica l'autor.

En definitiva, es podria dir que la seva reflexió sobre el caràcter té també una voluntat ètica que anima a treballar per modificar el caràcter. A la manera d'Aristòtil, que defensa l'educació del caràcter per aprendre a assolir el terme mig, Llorens manifesta que els catalans, com a poble format d'individualitats, treballin per convertir els seus vicis en virtuts i vigilin que no succeeixi a la inversa:

És fàcil que els nostres vicis inveterats, amb bona voluntat, puguin esdevenir virtuts: el nostre urc seria dignitat; el mal geni, geni; el mal caràcter, caràcter; la rauxa, energia; la rebentada, esperit crític; el tot o res i el dir prou!, valentia -la venjança, justícia; la grolleria, franquesa; la nostra petitesa i limitació, precisió; la nostra mesquinesa, administració; l'enveja, estímul i emulació; ser esquius, ser discrets; ser pràctics i calculadors, ser eficaços; ser estalviadors i ganyons, ser previsors. (Llorens, 2009, p.339)

Així doncs, si Ferrater definia unes virtuts ideals que tot català tenia i havia de desenvolupar, Llorens posa sobre la taula absolutament totes les variacions i multiplicitats dels catalans, perquè, mostrant totes aquestes possibilitats, els catalans puguin conèixer tota la idiosincràsia que els envolta i, llavors, conèixer-se a si mateixos i millorar. En resum, es podria dir que Ferrater escriu des de la idealització de qui creu que les virtuts

són inherents als catalans i, anys més tard, Llorens des del materialisme plural de qui creu que els catalans poden arribar a ser virtuoses. Així ho expressa l'assagista Pere Mas i Perera, exiliat a Santiago de Xile i després a Buenos Aires, a la revista *Ressorgiment*:

constitueix una aportació valuosíssima per a l'estudi del nostre caràcter, perquè obre un diorama fins ara menystingut per aquells que, fa poc, han tractat de determinar com realment som. Per la multiplicitat de dades positives i negatives que aporta sobre els catalans, aquesta obra facilita, en gran manera, un coneixement millor de la nostra gent. I, tal com declara el seu autor, aquesta coneixença permet de reconstruir-nos, tot millorant les nostres característiques proverbials. (Mas i Perera, 1969, p.10133).

6. CONCLUSIONS

La identitat és, per a mi, una realitat que neix d'una llarga existència compartida, no pas un producte de la terra o de la sang, i és per això que em sembla que és la història qui pot explicar-la millor.

Josep Fontana, *La formació d'una identitat: Una història de Catalunya*

Finalment, per concloure la investigació, es recolliran les idees principals desenvolupades al llarg d'aquestes pàgines, que han tingut com a objectiu comentar l'assaig de *Les formes de la vida catalana* de Josep Ferrater Mora, una obra que no es pot comprendre sense l'estudi i la referència paral·lela del seu context històric.

Per abordar i argumentar aquesta idea matriu que ha conduït aquesta investigació, en primer lloc, s'han estudiat les circumstàncies particulars i personals de l'autor a l'hora d'escriure aquesta obra. Això és, la dramàtica situació de l'exili, ja que, després de l'esclat de la Guerra Civil, Ferrater es va veure obligat a emprendre viatge fins a París i, més tard, fins a Sud-Amèrica i, concretament, a Xile. Tot i passar per aquesta situació personal ple de dificultats, incerteses, angoixes i enyors, Ferrater rarament parla en primera persona de les penúries dels exiliats i no es recrea en el seu dolor, sinó que intenta mantenir-se sempre fred i distant en les seves línies. Tanmateix, que l'exili no aparegui tematitzat explícitament en les obres del filòsof no significa que no fos determinant en el moment d'escriure-les, sinó tot el contrari. Efectivament, en el treball s'ha vist com és absolutament simptomàtic que l'autor de *Les formes* parli dels trets principals de la catalanitat –continuïtat, seny, mesura i ironia–, justament quan viu forçosament fora de Catalunya i quan aquest territori viu una situació de fragilitat. En definitiva, s'ha vist com Ferrater, igual que molts altres intel·lectuals residents a l'exili, sent la imperiosa necessitat d'escriure obres sobre la terra que han deixat enrere, per mitigar l'enyor i mantenir viva a l'estranger una cultura amenaçada dins les seves pròpies fronteres.

En segon lloc, s'ha vist com aquesta necessitat de construir un país paral·lel a la repressió franquista no solament es produeix a l'exili sinó que també apareixen posicions discidents dins del territori català. Això sí, molt més coartades i restringides que les veus de fora del règim, de manera que havien de fer equilibris entre assegurar la seva supervivència i la voluntat de difondre determinats missatges que la dictadura no tolerava. És el cas de l'Editorial Selecta, comandada per Josep Maria Cruzet i responsable de la primera edició catalana de *Les formes*. En efecte, després d'una primera edició publicada a Santiago de

Xile en motiu dels Jocs Florals a l'exili, l'editor Cruzet es va preocupar de fer arribar el text de Ferrater a territori català, infiltrant-se així entre els llibres permesos per la censura. Amb l'objectiu de revelar-se amb precaucions davant del silenci imposat, l'Editorial Selecta va considerar necessari publicar dues edicions de l'assaig ferreterià; una nova mostra de com el text de Ferrater s'ha d'inscriure dins les reivindicacions per una cultura oprimida com la catalana en temps del franquisme. I, a més, *Les formes* es van publicar conjuntament amb altres assajos com *El llibre del sentit*, que també reflexionen i exalten la identitat catalana, a partir de referents tradicionals com el Comte Arnau i Sant Jordi, que dialoguen i complementen les tesis de l'assaig principal.

I, tercerament, per entrar més a fons en el contingut de l'assaig, s'han estudiat les diferents lectures, influències i interpretacions principals de l'obra. Primerament, s'han comentat les opinions que Ferrater ha expressat en diverses entrevistes sobre *Les formes*, en què, preguntat per l'excessiva idealització de les quatre categories, reconeix que l'obra era precisament fruit del seu context, ja que el moment de postguerra demanava realçar una identitat en hores baixes i, quaranta anys després, el text seria molt diferent. Per tractar aquesta idealització, també s'ha vist la influència del concepte *tipus-ideal* de Max Weber, que no vol ser una idealització desconnectada de la realitat, sinó un marc on hi tenen cabuda les diferents gradacions i matisos; i això, en efecte, es relaciona amb el mètode integracionista de Ferrater, que certament també es pot aplicar a *Les formes*.

Tot i aquest mètode de creació de conceptes-límit que tolera els trets contraris, autors com Jaume Vicens Vives recriminen a Ferrater que, exaltant el seny, oblida la rauxa; i Rodolf Llorens i Jordana critica que és una proposta de la Catalunya ideal que oblida el funcionament dels catalans de carn i ossos. A banda de comentar aquestes interpretacions posteriors, en aquest apartat d'anàlisi també s'han comentat les influències més importants del filòsof, com és la filosofia d'Eugeni d'Ors i la seva novel·la *La Ben Plantada*, personatge que encarna els valors del seny i la mesura; i el pensament de Miguel d'Unamuno, que ofereix una lectura particular del Quixot com un símbol de la cultura hispànica que no és un boig fantasiós sinó un cavaller assenyat i justicier.

Així doncs, amb tota aquest recorregut s'observa com l'obra de Ferrater és recíprocament reflex i mirall del seu moment, ja que sense el context polític, històric i intel·lectual de l'autor no es poden entendre les seves línies i, al mateix temps, les reflexions de *Les formes* donen pistes clarificadores sobre la realitat contemporània al filòsof.

Consegüentment, s'ha elaborat un estudi interdisciplinari que combina filosofia, literatura i historiografia, indissociables també de la pràctica intel·lectual del mateix Ferrater. Aquest mirall de doble cara per parlar del text i el context simultàniament és, sens dubte, la gran virtut i interès de l'obra, ja que, parlant sobre la continuïtat, la ironia, la mesura i el seny, Ferrater permet una lectura que involucra la difícil situació de l'exili, els esforços per publicar llibres en català i sobre Catalunya dins del franquisme, o el pensament d'autors contemporanis com D'Ors, Unamuno o Vicens Vives.

Un exemple simplista però il·luminador del lligam infranquejable entre *Les formes* i el context català de postguerra és el fet que difícilment moltes de les seves idees es podrien mantenir de manera inamovible a l'actualitat. De fet, el mateix autor reconeix que, passat el temps, l'excessiu caràcter idealitzat de les quatre formes es mostra anacrònic i no respon a les demandes canviants d'un context, per exemple, de transició democràtica; unes crítiques que el mateix Ferrater entoma i demostra l'evolució innegable del seu pensament i de la societat catalana en conjunt. Així, en aquesta conclusió final, es vol ressaltar que l'objectiu del treball, tot i reivindicar l'obra de Ferrater, no busca traslladar o aplicar les seves idees a l'actualitat, que resultarien problemàtiques, ans al contrari. Per això, a mode d'exercici fictici, resulta pertinent imaginar quina acceptació i rebuda tindrien aquestes tesis en el context polític i històric actual, que també és un moment d'exaltació i reivindicació nacional, però per motius i circumstàncies totalment diferents (o no tant).

Per exemple, actualment, poques veus defensen tal cosa com una essència en el caràcter psicològic dels pobles, és a dir, un model com el nacionalisme romàntic que configura una identitat a la manera d'una espècie o raça. Avui dia, vista l'experiència dels desastres i conflictes provocats per discussions d'identitat nacional, els conceptes d'*espècie*, *raça* o *ànima* (catalana) estan fortament lligats a un pensament supremacista i ostenten un important component pejoratiu, que aquesta investigació no vol deixar de condemnar. En conseqüència, aquest treball ha entès la reivindicació i afirmació nacional sols com a lluita per una cultura i una llengua oprimida, com la catalana, i com una demanda per més sobirania en la presa de decisions política; però no pas en una concepció del caràcters nacionals tancats i essencialistes. En altres paraules, els catalans ni cap altre poble són un conjunt d'individus amb unes característiques innates i heretades, a les quals, per exemple, les persones migrades no poden accedir, sinó que tota comunitat es construeix

sobre el terreny reconeixent els matisos i les diferències de la llibertat individual de cadascú.

Amb tot, amb aquest seguit de reflexions disperses i fora de context no es vol afirmar, ni molt menys, que aquest sigui el pensament que Ferrater exposa a *Les formes*, però sí que cal fer aquest incís per evitar que les seves tesis no es descontextualitzin i s'utilitzin il·lícitament en la contemporaneïtat per reivindicacions nacionalistes de rerefons racista i intolerant. I, alertant de les problemàtiques a l'hora de parlar d'identitat nacional a la contemporaneïtat, tampoc es vol afirmar que el text de Ferrater no tingui cap tipus d'absoluta vigència, sinó posar l'accent en la dificultat, els matisos i les actualitzacions que requereix traslladar-lo al debat nacional d'avui.

No obstant això, aquesta seria, sens dubte, una tasca interessantíssima que, com que requereix d'aquest treball concís i conscient, en l'extensió d'aquest treball no s'ha pogut realitzar, i queda solament com l'auguri d'una fecunda investigació futura. Efectivament, seria de gran interès observar quina presència i interpretació tenen avui dia les quatre categories de Ferrater, ja que algunes, com sobretot el seny, han estat sovint citades i utilitzades per posicions aparentment oposades a Ferrater com Inés Arrimades del partit polític Ciutadans o per Societat Civil Catalana; o també Miquel Iceta, que, fent referència explícita a Ferrater, durant els dies previs al referèndum de l'1 d'octubre de 2017, va citar el federalisme assenyat de Ferrater. Caldria, doncs, analitzar a fons per veure fins a quin punt han estat lícits o no aquests usos de les categories ferreterianes i com dialoguen amb el sentit que el filòsof li atorga; i, fins i tot, caldria també preguntar-se quina seria la posició política i filosòfica de l'autor en relació amb tots els fets de la història recent de Catalunya, per alguns, oposada al seny i la mesura.

7. BIBLIOGRAFIA

7.1. Bibliografia primària

Busquets i Grabulosa, L. (1999). *Xavier Benguerel / Joan Oliver*. Barcelona: Proa.

Casacuberta, M. (2014). Entre el “problema catalán” i la crisi d’Europa: claus per a la recepció d’*El català de la Manxa* de Santiago Rusiñol. *Els Marges* (104), 10-28.

Castellanos, J. (1980). Dossier: Modernisme i Noucentisme. *Avenç*(25), 25-37.

Clara, J. Cornella, P. Marina, F, Simon, A. (1994). *L’epistolari de Jaume Vicens Vives*. Girona: Centre d’Estudis Històrics i Socials de Girona.

d’Ors, E. (2001). *La Ben plantada/Gualba, la de mil veus*. Barcelona: Edicions 62.

Espinalt, C. M. (1968). *Obres essencials de Carles M. Espinalt*. Barcelona: Mediterrània Edicions.

Faulí, J. (2002). *Els jocs florals de la llengua catalana a l’exili (1941-1977)*. Barcelona: Biblioteca Serra d’Or fons de l’Abadia de montserrat.

Ferrater Mora, J. (1955). *El llibre del sentit a Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Selecta.

Ferrater Mora, J. (1944). *Les formes de la vida catalana*. Santiago de Xile: Agrupació Patriòtica Catalana de Santiago de Xile.

Ferrater Mora, J. (1955). *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: Selecta.

Ferrater Mora, J. (1991). *Diccionario de filosofía*. Barcelona: Circulo de Lectores.

Ferrater Mora, J. (2020). Diccionario Ferrater Mora. Recuperat el 2020, de <https://www.diccionariodefilsosofia.es/>

Ferrater Mora, J. (1965). *Unidad y pluralidad a Esa gente de España*. México: Costa Amic Editor, 89-102

Gallofré, M. J. (2003). *Josep Pla Josep M. Cruzet Amb les pedres disperses Cartes 1946-1962*. Barcelona: Ediciones Destino.

Giner, S. (2012). Meditació de Catalunya. A guisa de proemi per a Les formes de la vida catalana, de Josep Maria Ferrater. En J. F. Mora, *Les formes de la vida catalana*. Barcelona: labutxaca, 7-21.

Llorens, R. (2009). *Com han estat i com som els catalans*. Barcelona: Pòrtic.

Llorens, R. (2005). *La Ben Nascuda*. Vilafranca del penedès: Edicions i propostes culturals andana.

Muñoz, J. M. (1997). *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona: Edicions 62.

Murgades, J. (1987). "Eugeni d'Ors: verbalitzador del Noucentisme", dins DD.AA., *El Noucentisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 59-77.

Tasis, R. (1997). *Els Jocs Florals de Barcelona en l'evolució del pensament de Catalunya (1859-1958)*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Terricabras, J. M. (s.d.). *Filosofia i Pensament*. Recuperat el 2020, de <http://www.alcoberro.info/docs/examples/ferrater/ferrater001.html>

Turull, A. (1988). *Joc de cartes, 1948-1984*. Barcelona: Edicions 62.

Unamuno, M. d. (1988). *Vida de Don Quijote y Sancho*. Madrid: Catedra Letras Hispánicas.

Vicens Vives, J. (1960). *Notícia de Catalunya*. Barcelona: labutxaca.

7.2. Bibliografia secundària

Arbonès, J. (abril de 1970). "Els vençuts", llibre d'un escriptor de diumenge a la tarda. *Ressorgiment*(645).

Bardera, D. (2015). *Anàlisi de l'obra narrativa de Ferrater Mora des de la seva filosofia*. Universitat de Girona, Girona.

Benguereel, X. (1973). *1939. Segona part d'Els Vençuts*. Barcelona: Ediciones alfaguara.

Brossa, J. (1892). *Viure del passat*. L'Avenç (9), 257-264.

- Bocado, E. (2007). *Significado y comprensión en la historia de las ideas a El giro contextual*. Bocado, E. (Ed.), Madrid: (ed) Tecnos, 63-104
- Campillo, M. (2019). *Allez! Allez! Escrits del pas de frontera, 1939*. Barcelona: L'Avenç.
- Casacuberta, M. (2011). El Comte Arnau, de la guerra a l'exili i a la clandestinitat. En O. G. Bellet, *Postguerra*. Lleida: Punctum, grup d'estudis de literatura catalana contemporània.
- Casassas, E. (2009). *Independència a Com han estat i com som els catalans*. Barcelona: Pòrtic, 9-12
- Cuscó, J. (2019). Dones, bellesa i feminitat en la filosofia i en l'art. Catalunya 1911-1974. Podall (Montblanc) (8), 312-333.
- Entralgo, P. L. (s.d.). *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*.
- Ferrater Mora, J. (19 de juny de 1982). Pensadors catalans: Josep Ferrater Mora Arxiu TVE Catalunya. (X.R.De Ventós, Entrevistador).
- Ferrater Mora, J (18 de juliol de 1976). José Ferrater Mora A Fondo. (J. S. Serrano, Entrevistador)
- Folch, N. (1945). L'home i els llibres. *Quaderns de l'exili*, 3-7
- Giner, S. (1984). Josep Ferrater Mora: una entrevista. *Enrahonar*(10), 173-178.
- Mas i Perera, P. (1958). La ben nascuda. *Ressorgiment*(503), 8100-8101.
- Mas i Perera, P. (1967). Rodolf Llorens i Jordana "Com han estat i com som els catalans". *Ressorgiment*(632), 10132-10133.
- Melo Pereira, Y.. (2017). Unamuno y Ortega ante Cervantes y el Quijote: el sentir y el pensar de la vida. *Revista de Literaturas Hipánicas*(6), 61-76.
- Mora, A. (2011). *Gent Nostra: Ferrater Mora*. Barcelona: Edicions de Nou Art Thor. Barcelona.
- Pascual, P. (s.d.). *Centro Virtual Cervantes*.

- Pastells, I. G. (2017). *Ferrater Mora, filòsof*. Girona: Documenta Universitaria.
- Pla, J. (1981). *Homenots Segons sèrie*. Barcelona: Edicions Destino.
- Ponsatí, O. (2005). Les formes de la vida catalana. Una visió des de l'exili. *L'Avenç*, 305.
- Ponsatí, O. (2016). La filosofia del seny: entre Ferrater Mora i Vicens Vives. *Idees*(43), 16-25.
- Ronzón, E. (1981). Entrevista a José Ferrater Mora. *El Basilico*(12), 52-58.
- Sabaté, J. (1944). *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*.
- Solanes, J. (1947). Les formes de la vida catalana. *Revista de Catalunya*(102), 133.
- Solanes, J. (1947). L'home català. *Revista de Catalunya*(103), 150-166.
- Terry, A. (1964). *L'epistolari de Joan Maragall i Felip Pedrell*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Ortega Villalobos, J. (1996). José Ferrater Mora en Chile: filosofía y exilio. *El Basilico*(21), 86-89.
- Zambrano, M. (2003). *Los bienaventurados*. Madrid: Ediciones Siruela.